

**Závěrečná zpráva k projektu Analýza soudobé migrace
a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské
republiky na území České republiky (č.j. OAMP-948/2003)**

pro odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra České republiky

Praha
10. září 2003

IOM Mezinárodní organizace pro migraci
Dukelských hrdinů 692/35
Praha

Tato publikace byla vydána IOM Praha v rámci projektu Analýza soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky (č. j. 948/2003) pro odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra České republiky

Vydal: Mezinárodní organizace pro migraci Praha
Dukelských hrdinů 35
170 00 Praha 7
Česká republika

Tel.: +420 233 370 160
Fax.: +420 233 382 259
E-mail. Prague@iom.int
www.iom.cz

© IOM Praha
© Roman Křištof

ISBN 80-239-2206-8

Uveřejněné názory uvedené ve studii reflektují názor autora a nemusí se plně shodovat s názory organizace.

Všechna práva jsou vyhrazena.

OBSAH

USNESENÍ VLÁDY ČESKÉ REPUBLIKY ze dne 19. listopadu 2003 č. 1160

1. ZADÁNÍ

1.1. Cíl projektu

1.2. Úvod k situaci Romů v středoevropském prostoru

1.3. Širší kontext realizace projektu

2. METODOLOGIE ŠETŘENÍ

3. MIGRAČNÍ POTENCIÁL ROMŮ NA SLOVENSKU

3.1. Právní úprava a aktuální praxe pobírání státních sociálních dávek ve vztahu k Romům ve Slovenské republice

4. SITUACE ROMSKÝCH MIGRANTŮ V LOKALITÁCH VÝZKUMU V ČESKÉ REPUBLICE

5. TYPY A MECHANISMY SLEDOVANÉ MIGRACE

5.1. Azylová migrace

5.2. Neazylová migrace

5.3. Závěry analýzy mediálního prezentování problému migrace Romů ze Slovenska do České republiky v období květen 2000 – červen 2003

6. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

7. PŘÍLOHY

7.1. Socioklub – Sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky: Zpráva o výzkumu názorů samospráv na aktuální přítomnost Romů ze Slovenské republiky a možnou zatíženost a problémovost z důvodů případné imigrace a usazování slovenských Romů v obcích a městech České republiky

7.2. Člověk v tísní – společnost při České televizi, o.p.s.: Výsledky terénního šetření

7.2.A. Interpretace výsledků terénního šetření – Zdeněk Uherek a Renata Weinerová

7.3. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva: Dopady právních předpisů o státním občanství a pobytu cizinců na situaci slovenských Romů v České republice

7.4. Analýza mediálního prezentování problému migrace Romů ze Slovenska do České republiky v období květen 2000 – červen 2003 – Vlastimil Vintř

VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY

USNESENÍ VLÁDY ČESKÉ REPUBLIKY

ze dne 19. listopadu 2003 č. 1160

ke Zprávě o analýze soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky

V l á d a

I. b e r e n a v ě d o m í Zprávu o analýze soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky obsaženou v části III materiálu č. j. 1469/03;

II. u k l á d á

1. místopředsedovi vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje

- a) zpracovat a vládě do 30. dubna 2004 předložit soubor metodik a výkladů „dobré praxe“ obcí, které úspěšně řeší situaci romských komunit ohrožených sociálním vyloučením,
- b) v jednáních s představiteli vlády Slovenské republiky se zaměřit na problematiku migrace příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky do České republiky, v rámci vzájemné česko – slovenské spolupráce přispívat k odstraňování příčin této migrace a informovat vládu o vývoji jednání a opatřeních slovenské strany v termínech do 31. prosince 2003 a 30. června 2004,

2. místopředsedovi vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje ve spolupráci s 1. místopředsedou vlády a ministrem vnitra, místopředsedou vlády a ministrem zahraničních věcí a ministrem práce a sociálních věcí navrhnout do 31. prosince 2003 prioritní témata týkající se problematiky migrace příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky pro jednání česko -slovenské pracovní skupiny,

3. 1. místopředsedovi vlády a ministru vnitra

- a) do 30. června 2004 vytvořit systém včasného varování pro situace náhlého zvýšení počtu migrantů ze Slovenské republiky do České republiky a v rámci tohoto systému zabezpečit monitoring lokalit východního Slovenska s výraznou migrací příslušníků romských komunit do České republiky; pro vytvoření systému včasného varování použít nespotřebované finanční prostředky určené na zajištění splnění úkolu podle bodu IV/1b usnesení vlády ze dne 12. března 2003 č. 243 ve výši 460 tis. Kč,
- b) koordinovat postup orgánů státní správy při prevenci migrace příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky do České republiky a vládě předložit do 29. února 2004 zprávu a návrh dalšího postupu,

4. ministru práce a sociálních věcí ve spolupráci s místopředsedou vlády a ministrem zahraničních věcí vyhodnotit smlouvy se Slovenskou republikou týkající se sociální oblasti a navrhnout vládě do 29. února 2004 další postup v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie.

Provedou

1. místopředseda vlády
a ministr vnitra,
místopředseda vlády pro výzkum
a vývoj, lidská práva a lidské zdroje,
místopředseda vlády
a ministr zahraničních věcí,
ministr práce a sociálních věcí

1. Zadání

1.1. Cíl projektu

Projekt podává souhrnnou zprávu o situaci romských migrantů ze Slovenské republiky na území České republiky, o příčinách migrace Romů ze Slovenské republiky a navrhuje opatření vedoucí ke stabilizaci situace migrantů. Smlouva o zajištění služeb k projektu Analýza soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky mezi Mezinárodní organizací pro migraci (IOM) a Ministerstvem vnitra České republiky byla uzavřena 18. června 2003.

V souladu s uzavřenou smlouvou byly subkontrahovány tři subjekty:

1. Socioklub – Sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky, se kterým byla dne 20. června 2003 uzavřena smlouva, jejímž předmětem byla tvorba a vyhodnocení dotazníků pro zástupce místní samosprávy, ve kterých bude zachycen postoj samospráv v České republice k možné zatíženosti a problémovosti z důvodů migrace a usazování slovenských Romů a soužití s žadateli o udělení azylu z řad slovenských příslušníků romských komunit. Dne 30. července 2003 byla IOM Praha předána „Zpráva o výzkumu názorů samospráv na aktuální přítomnost Romů ze Slovenské republiky a možnou zatíženost a problémovost z důvodů případné imigrace a usazování slovenských Romů v obcích a městech České republiky“, která byla zpracovatelem aktualizována k 9. září 2003 (viz. Příloha 7.1).

2. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva, o.s., se kterou byla uzavřena dne 20. června 2003 smlouva, jejímž předmětem bylo zpracovat studii „Dopady právních předpisů o státním občanství a pobytu cizinců na situaci slovenských Romů v České republice“, která byla IOM Praha předána dne 30. července 2003 (viz. Příloha 7.2).

3. Člověk v tísni – společnost při České televizi, o.p.s., se kterou byla uzavřena dne 20. června 2003 smlouva, jejímž předmětem bylo uskutečnit terénní šetření v romských komunitách zažívajících „přistěhování“ slovenského příbuzenstva na Ústecku, Liberecku, Karlovarsku (Sokolovsko) a v kraji Olomouckém (Jeseník), Moravskoslezském a Jihomoravském (Brno), sběr a sepsání jednotlivých kasuistik a zajištění informací o důvodech migrace ze Slovenska. Výsledky šetření byly předány IOM Praha dne 30. července 2003 (viz. Příloha 7.3).

Rovněž bylo uzavřeno šest konzultantských smluv s experty, zajišťujícími závěrečné terénní šetření v lokalitách zvýšeného výskytu romských migrantů ze Slovenska, zohledňujících přístup českých a slovenských médií k fenoménu romské migrace ze Slovenska do České republiky, repatriční praxi Správy uprchlických zařízení s ohledem na repatriaci neúspěšných žadatelů o udělení azylu ze Slovenska a typologii sebraného materiálu s uplatněním migračních teorií. Sedmá expertíza byla sjednána u organizace La Strada a jejím výstupem bude popis zkoumané situace z pohledu obchodu se ženami. Osmou expertízu udávající aktuální stav sociálního zabezpečení na Slovensku dodala Poradna pro občanství v Košicích. Výsledné expertízy byly předány IOM Praha dne 30. srpna 2003 a staly se (s výjimkou repatriční praxe) součástí závěrečné zprávy.

1. 2. Úvod k situaci Romů v středoevropském prostoru

Původ

Indický původ *Romů* je dnes obecně přijatá teze, která zvláště v akademickém světě není zpochybňována. Předkové a příbuzní *Romů*, indičtí *Domové*, patří mezi původní obyvatele Indie, obývající subkontinent ještě před indoevropskou (*árijskou*) invazí (cca 1500 let před Kristem). Dobyvateli bylo původní obyvatelstvo zčásti zatlačeno na jih Indie a zčásti na sociální okraj společnosti. *Domové* patřili po tisíciletí ke skupině vyčleněné ze čtyř stavů indické společnosti

(varn)¹. Patřili mezi nedotknutelné a vyhrazeny jim byly tzv. nečisté profese (odstraňování nečistot, praní, zpracování kůží, kovářství, hudebnictví, cvičitelství zvířat). Postupující dělbou práce se hinduistická společnost rozdělila na množství kast (*džátí*) a podkast, složených z rodů a kmenů dědičných profesí. Těchto kast je v Indii na dva až tři tisíce a jsou vzájemně minimálně propustné, a to i přes anti-kastovní kampaně vlád států v Indické republice. V datování odchodu domských džátí (rodinně-profesních kast) z území dnešních indických států Radžastan a Paňdžáb není mezi odborníky shoda. Z jazykových výpůjček je jisté, že postupovali přes Arménii, Persii a Sýrii (dodnes na těchto územích přítomná skupina *Lom* a *Dom*) a ocitli se v jedenáctém století na Balkáně, který je dominantní skupinou Romů v Evropě považován za její „druhou kolébku“.

Takto *gadžovskými* (neromskými) badateli vytvořený popis nejstarší historie, ke které chybějí relevantní písemné prameny, je spíše výsledkem lingvistických bádání a nastupující romské inteligenci se jeví jako dehonestující. Jakkoli je vytváření alternativních teorií původu romskými historiky lidsky pochopitelné, ve světle objektivní vědy jsou tyto teorie považovány za neakceptovatelné.

Usídlení v středoevropském prostoru

Z Balkánu se romské skupiny koncem vrcholného středověku (XV. století) přesouvaly dále do Evropy. Nejpočetnější skupiny se v souvislosti s tureckou expanzí uchytily na území bývalých Uher nebo byly zotročeny v podunajských knížectvích (dnešní Rumunsko). V této oblasti docházelo k početnému usazování a využití tradičních romských řemesel (kovářství) k vojenským účelům. V podstatě neustávající vojenské kampaně habsbursko-tureckého konfliktu a četných protihabsburských povstání uherské šlechty v XVI. a XVII. století k tomu vytvářely vhodné podmínky. Se stabilizací situace došlo v epoše osvícenství za Marie Terezie a Josefa II. k prvním pokusům o násilnou sedentarizaci a asimilaci Romů v letech 1760 – 1784. Jejich výsledkem byl útlum kočovnictví a vytvoření enkláv romského osídlení. K očekávané kulturní asimilaci však nedošlo. Přes násilný charakter této „osvícenské“ integrace tak byla, na rozdíl od západu Evropy (včetně českých zemí), kde pokračující persekuci přežily jen početně marginální skupiny Romů (s výjimkou Španělska), uchována při životě nejpočetnější romská skupina. V roce 1893 byl vyhotoven podrobný celouherský soupis Romů. Podle soupisu žilo v Uhrách 274 940 Romů, což představovalo 1,8% obyvatelstva. Na území dnešního Slovenska žilo 36 237 (13,2% z celkového počtu) Romů. Pro srovnání, na území dnešního Rumunska (Sedmihradsko) žilo dle soupisu 160 000, dnešního Maďarska 65 000, dnešního Srbska (Vojvodiny) 8 až 10 000.²

Romové v předválečném Československu³

Neúspěch v zabraňování příchodu kočovných Romů z Maďarska a Rumunska vedl československou vládu k návrhu zákona č.117/1927 Sb. o potulných Cigánech, kterým se zavedly cigánské legitimace, byly vymezeny podmínky kočování, zakázán pobyt zahraničních Romů a celkově se reguloval přístup státní správy. Umožňoval místním úřadům vydávat zákazy vstupu

¹ První varna byla tvořena urozenými (arijah), ke které patřili učitelé a kněží (brahmáni), druhá varna patřila vojenské třídě (kšatriové), třetí byla řemeslnická, obchodnická a zemědělská (vaišijové) a čtvrtá služebnická (šúdrové).

² Anna Tkáčová: Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik I.ČSR, str.36. In: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Inštitút pre verejné otázky, 2002

³ „V celom Československu sa k 15.2. 1921 hlásilo k Rómom 8 028 obyvateľov, z toho v Čechách 61 osob a 7 697 na Slovensku a Podkarpatskej Rusi (Nečas 1994). Podľa statistického lexikónu vydaného v roku 1927, v roku 1921 žilo tu 7 284 Rómov.“ V korespondenci Ministerstva vnútra z 11.5.1927 se uvádí, že na Slovensku žije 60 315 Romů usedlých a 1 877 kočovných (str.47). K 1.12. 1930 se k tzv. cigánské národnosti přihlásilo v českých zemích 227 osob a na Slovensku a Podkarpatské Rusi 31148 osob. Zuzana Kollárová: Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu. . In: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Inštitút pre verejné otázky, 2002

Romů na označená místa. Uplatňoval se zčásti i na Romy usedlé, jejichž vzrůstající početnost a zbídačení v osadách bylo známo. Zákon vedl k vzniku Ústředí pro evidenci potulných Cikánů v Praze (vládní nařízení č.68/1928 Sb.) Výjimky z nařízení místních úřadů se týkaly především Romů hudebníků. Místy docházelo k úspěšné integraci romských společenství, zvláště na jihovýchodní Moravě. Osobní intervencí presidenta republiky T.G. Masaryka byla založena první romská škola v Užhorodě na Podkarpatské Rusi.

Období druhé světové války

Po záboru pohraničních oblastí Mnichovskou dohodou a Vídeňskou arbitráží v roce 1938, okupaci českých zemí nacistickým Německem, vzniku Slovenského státu v roce 1939 a anexí Podkarpatské Rusi Maďarskem začalo pro Romy jedno z nejtragičtějších období moderní historie. Nacistickou persekuci na území Protektorátu přežilo z cca šesti tisíc Romů pouhých šest set. Jednalo se jak o Romy kočovné (Sinti), tak usedlé. Na území Slovenského státu došlo k odstraňování z veřejných cest viditelných romských osad dále od vesnic, k soustředění značné části mužské romské populace v pracovních táborech a během vojenských akcí byli Romové hromadně vražděni nacisty a gardisty.

Romové v poválečném Československu do komunistického převratu v roce 1948

Romové přežili na území Slovenska jako skupina, jejich sociální podmínky však byly katastrofální. „Nepotvrdili sa aprioristická očakávania, že Rómovia, občansky zrovnoprávnení V. článkom Košického vládneho programu, sami sa začlenia do novej spoločnosti“.⁴ Došlo k hromadnému odchodu množství Romů do českého pohraničí, odkud bylo odsunuto německé obyvatelstvo: otevřely se Čechy („*Phundriľa o Čechy*“). Zčásti byli Romové i na Slovensku usazováni do opuštěných domů po Němcích (např. na Spiši).⁵ Uskutečnil se soupis (podle vyhlášky Ministerstva vnitra ze 14. června 1947), v srpnu 1947 bylo v českých zemích evidováno 16 752 Romů a na Slovensku (začátkem roku 1948) 84 438 Romů. Avšak i v poválečných měsících docházelo k vyhánění Romů z obcí. „Expozitúrou Povereníctva vnútra v Košiciach“ byla novelizována dne 24. května 1945 vyhláška z 20. dubna 1941 „Úprava niektorých pomerov Cigánov“, která v § 2 uvádí: „V obciach, kde majú svoje obydlia pro veřejných, štátných a vicinálních cestách, mají sa odstrániť, umiestniť oddelene od obce, na miest'e odľahlom a obcou vyznačenou“. Množství Romů bylo opětovně zařazováno do pracovních táborů (podle „vykonávacieho nariadenia číslo 89/1946 Z.z. SNR“).⁶

Pokusy o asimilaci Romů a likvidaci romských osad v období komunistického režimu

V roce 1949 započala násilná kolektivizace slovenského venkova, která započala nejhlubší strukturální změny slovenské společnosti v moderní době. Procesem urbanizace došlo ke změnám prostorového uspořádání osídlení. Romské vesnické osady se tak staly ještě více „sociálně vyloučenými“ než kdy dříve. 5. března 1952 vydalo „Povereníctvo vnútra“ směrnice „o úprave pomerov osob cigánského povodu“. Namísto sankcí a represe mělo dojít k asimilaci Romů prostřednictvím řešení zaměstnanosti, vzdělávání, bytového zabezpečení a převýchovným působením. Prakticky docházelo ke zkoumání situace a nesystematickým pokusům o likvidaci nejzuboženějších osad či hledání možnosti přímé sociální a finanční intervence. Realizace byla v rukou národních výborů. V roce 1956 byl vypracován návrh opatření na postupnou likvidaci nejzaostalejších romských osad. Státní příspěvek na bydlení se měl pohybovat ve výši 10 tisíc korun a s jeho vyčleňováním se mělo započít v roce 1958. S dokončením programu plán počítal v roce 1978. V roce 1957 se konala na Ústředním výboru KSČ porada zástupců resortů

⁴ Anna Jurová: Rómovia v období od roku 1945 po novembere 1989, str.54. . In: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Inštitút pre verejné otázky, 2002

⁵ Tamtéž. Str. 54

⁶ Tamtéž. Str. 55

zainteresovaných na řešení „romské otázky“, kde se konstatovalo, že výsledky veškerých opatření ve vztahu k Romům ztroskotávají na jejich neustálém pohybu.⁷ Výsledkem bylo vydání zákona číslo 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob. „A hoci do následného súpisu kočujících osob, ktorý sa vykonal v roku 1959, zahrnuli 46 500 osob (na Slovensku 27 933 osob, z toho 14 070 nad 15 rokov a 13 863 detí do 15 rokov), čo bolo len asi osem percent z celkového počtu Rómov, práve zákaz kočovania bol pre štátne orgány základnou podmienkou na odstránenie riešenia v minulých rokoch.“⁸ Zákon byl v roce 1997 v České republice zrušen, na Slovensku je stále v platnosti. Zákon a jeho policejní realizace, ve skutečnosti razie provedená na celém území Československa ve dnech 3. - 6. února 1959, vedla k další deprivaci kočovných a polokočovných Romů. Dotkl se zvláště kočovné skupiny Romů olašských.⁹ Jeho realizace byla, co se týče zamýšlené integrace, totálním fiaskem.¹⁰

V roce 1965 byl vládou založen *Vládný výbor pre otázky cigánskeho obyvateľstva* a začala být realizována **koncepce rozptylu a odsunu** (Usnesení vlády č. 502/1965 Sb.). Jak uvádí dokument Charty 77 „O postavení cikánů-Romů v Československu“ z roku 1978¹¹: „Československý občan „cikánského původu“ bydlící v určitém okrese byl povinen – a to výhradně vzhledem ke svému rasovému původu – přestěhovat se dle harmonogramu do určeného okresu či kraje a nikam jinam. Pokud byl pro jeho okres stanoven tzv. Družební okres, musel se přestěhovat právě do něho, i když se chtěl přestěhovat jinam, kde třeba měl příbuzné, vyhlídky získat práci nebo podobně.“ Dalším opatřením k „řešení cikánské problematiky“ měl být „povinný rozptyl“ neboli „likvidace nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“. Tento zásah byl proveden na základě vládního usnesení č. 502 z roku 1965, které však, jak se brzy ukázalo, bylo neproveditelné. K charakteristickým znakům vládního usnesení o „likvidaci nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“ patřilo i to, že rozptyl byl povinný a že zároveň musel být dobrovolný. Tento druh juridického alibismu se pak zvláště v 70. letech objevuje téměř ve všech dokumentech týkajících se „cikánské problematiky“. V prosinci 1965 schválil Vládný výbor *Zásady pre organizovanie rozptylu a odsunu*, podle nichž došlo k přesunu značné části Romů do českých zemí. Západoslovenskému kraji byly určené kraje Středočeský a Jihočeský, Středoslovenskému kraji Jihomoravský a Východoslovenskému kraj Severomoravský a Východočeský. Pro značný počet „vlastních“ Romů neměl přesun zasáhnout kraj Severočeský a Západočeský.¹² Plán do roku 1970

⁷ Michal Šebesta: Rómovia pod patronátom socialistického štátu. In: *Vládna politika a Rómovia 1948-2002*, str.15, Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných študií, 2003

⁸ Tamtéž.

⁹ Olašští Romové (*Vlachiko Roma, Vlaši*), jsou romskou skupinou původem z Rumunska, respektive z původního rumunského knížectví Valašsko. Po zrušení romského otroctví v Rumunsku v r.1864 začala tato skupina kočovat po celé Evropě.

¹⁰ Tamtéž, str.16: „Tento zákon bol nielen proti základným právam slobody pohybu a pobytu, ale bol aj nerealizovateľný a absurdný pre nedostatok pracovných príležitostí a možností ubytovania v lokálnych podmienkach (miesta súpisu sa mali stať trvalým miestom pobytu rómskej rodiny a národné výbory im mali ponúknuť viacero možností ubytovania a pracovného uplatnenia). V jednotlivých okresoch a obciach severovýchodného Slovenska spísali celé stovky Rómov s rodinami, žijúcimi v zemnicach a kolibách, ktorým národné výbory v týchto nejzaostalejších oblastiach jednoducho nemohli nič poskytnúť a zabezpečiť ani v pracovnej oblasti a ešte menej ubytovacích možností. Od skončenia vojny sa tu poukazovalo na to, že mnohé roľnícké rodiny nežili v lepších podmienkach ako Rómovia. Rovnako absurdné a nerealizovateľné sa javili projekty jednorázového odňatia detí kočovným Romom a ich zaškolenia v domovoch, nereálne sa javili termíny likvidácie negramotnosti dospelých Rómov. Napriek úplné prevahe usedlého rómskeho obyvateľstva na území východného Slovenska, kde sa kočovníctvo vyskytovalo zriedkavo, zahrnuli do súpisu v Košickom kraji takmer 10 tisíc osob a v Prešovskom kraji 6 tisíc osob.“

¹¹ Dokument Charty 77 č. 23 vyšel jako samizdat a tehdejší vládě byl předán 13. prosince 1978 a je podepsán tehdejšími mluvčími Charty 77, Václavem Havlem a Ladislavem Hejdánkem.

¹² Tamtéž, str. 19

počítal na Slovensku s likvidací 611 osad, což znamenalo zajistit ubytování pro 52 tisíc Romů. Do českých zemí mělo být přesunuto 2 177 rodin, tj. zhruba 14 tisíc slovenských Romů. Zároveň mělo dojít v rámci krajů a okresů k rozptylu 9 900 rodin (přibližně 63 tisíc osob). V následujících třech letech se tak mělo dát do pohybu 70 tisíc Romů.¹³ Tyto plány se nikdy plně neuskutečnily.

V průběhu pokusů o jejich realizaci vyšel spíše najevo nezvladatelný rozsah tzv. romského problému. „V letech 1966-68 byl pro potřebu *Vládného výboru* uskutečněn soupis romského obyvatelstva, podle kterého žilo na Slovensku 165 tisíc Romů, přičemž Východoslovenský kraj měl mít podíl 90 tisíc osob. V porovnání s rokem 1947 se tudíž romská populace více jak zdvojnásobila. Soupisy uváděly, že do roku 1967 se podařilo dosáhnout u romských mužů 75,9 % zapojení do pracovního procesu ze 100 osob v produktivním věku, ze stejného počtu bylo 17,9 % negramotných (téměř 12 tisíc lidí). Na Slovensku bylo v tomto období zjištěno téměř 10 tisíc nevyhovujících příbytků, z toho asi polovina chatrčí. V těchto příbytcích žilo 12 407 romských rodin, což představovalo 72 tisíc osob, v průměru 7,3 osoby na takovýto nevyhovující příbytek. Romská populace se nadále vyznačovala vysokou porodností, kterou bylo možné srovnat pouze s porodností v rozvojových zemích. Během celé realizace koncepce, zejména při přidělování nových bytů Romům v obcích a městech, vznikaly konfliktní situace a rostlo distancování majoritního obyvatelstva. Usnesením vlády č.384/1968 byl zrušen *Vládný výbor* a *de facto* potvrzen krach koncepce rozptylu.¹⁴

Normalizační režim se k dalšímu radikálnímu přístupu k „romské otázce“ během sedmdesátých let a osmdesátých let neodhodlal. Na jaře v roce 1989 vypracovala pracovní komise pro společenské organizace a národní výbory Ústředního výboru KSC Zprávu o stavu řešení problematiky romského obyvatelstva v ČSSR a základní zaměření dalšího postupu, která konstatovala neúspěch dosavadních přístupů a závažnost situace. Její pozitivní doporučení navrhuje větší důraz na kulturní a emancipační opatření již režim nebyl schopen realizovat. *Komise vlády SSR pre otázky cigánských obyvateľov* vypracovala v březnu 1989 „*Prehľad o plnení plánu ONV SSR na úseku skulturňovania cigánských obyvateľov za rok 1988*“. Zpráva konstatuje, že ve všech významných oblastech nastalo zhoršení, zejména ve vztazích s majoritou. Zanedbatelnou úspěšnost zpráva udává v ukazatelích zaměstnanosti. V roce 1988 národní výbory zlikvidovaly 14 osad, čímž se měl jejich počet snížit na 278. Řádné byty ve sledovaném období mělo získat 2 055 romských rodin (o 141 víc než v období minulém). „V roce 1988 použily národní výbory na podporu zkulturňování a společenskou integraci romských obyvatel ze státního rozpočtu a z rozpočtu národních výborů téměř 67 milionů Kč. Na jednoho romského obyvatele tak dle přepočtů *Komisie* připadlo 269,80 Kč.“¹⁵

V současnosti je trendem přístup komunistického režimu k Romům jednoznačně odsuzovat, zdůrazňovat jeho asimilacionistické a manipulativní prvky. Rovněž hodnocení ze strany romských elit je veskrze negativní a čtyřicetileté období totalitních praktik bývá z aktivistických pozic označováno za kulturní genocidu romského národa. Odlišné je hodnocení ze strany respondentů terénního šetření projektu, kdy je období komunistické vlády idealizováno a pozitivně hodnoceno, zejména je vyzdvihována zaměstnanost, zaručená tehdejšími režimem. Je faktem, že čtyřicetileté období totality znamenalo v životě slovenských Romů radikální zvrat. Došlo k urbanizaci a

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, str.21: „V roku 1966 sa do českých krajín zo Slovenska presťahovalo celkom 263 rómskych rodín, z ktorých len nepatrná časť sa presunula migračne. Na Slovensku bolo v tomto roku zlikvidovaných 59 osád a vykúpených 1 715 chatrčí za 19 miliónov korún. V českých krajoch bolo pre presunutých opravených 139 bytových jednotiek. Navyše národné výbory na Slovensku uskutočnili rozptyl ďalších 1 490 rodín v rámci krajov a okresov, v Čechách to bolo 28 rodín. 325 rodinám bolo zaistené nové ubytovanie zo štátnej bytovej výstavby, 1 097 si zakúpilo starší rodinný dom a 325 rodín si postavilo vlastný. Postavených bolo 122 studní, 5 500 bežných metrov vodovodu, 22 kilometrov ciest, 18 elektrických prípojek do osád a 73 záchodov. Toto všetko Vládný výbor vykonal bez projednávania a schvaľovania vo vláde.“

¹⁵ Tamtéž, str.27

masové migraci (řízené i spontánní), celá část (odhadem čtvrtina) jedné etnické skupiny se ocitla mimo svůj historický prostor a začala žít v rozdílném prostředí českých zemí. Ačkoliv větší část zůstala žít v komparativní bídě, mnoho jednotlivců a rodin zažilo (dříve většinou jen pro hudebnické rody možný) sociální vzestup. Žádný dostupný relevantní výzkum neudává, do jaké míry byl tento vzestup umožněn podmínkami asimilace a do jaké míry je takováto asimilace generačně trvalá.

Situace Romů v období 1989–2003 na Slovensku a v České republice

Radikální návrat k tržní ekonomice, celková restrukturalizace společnosti, rozpad společného československého státu a decentralizace znamenaly pro většinu Romů na území obou republik hluboký společenský a sociální propad. Rozpad České a Slovenské Federativní Republiky v roce 1993 navíc natolik zkomplikoval situaci slovenských Romů pobývajících v České republice, že se řada z nich tímto ocitla na sestupné linii své „integrace“.

Zákon o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky (č. 40/1993 Sb., nabytí účinnosti 1.1.1993) svými nároky na prokázání státního občanství České republiky postavil de facto většinu Romů pobývajících na českém území do role cizinců. V příloze 7.2. této vyhodnocovací zprávy se v části 1.4. uvádí: „V lednu 1993 ovšem neměla převážná většina českých občanů doklad, jímž by mohli svou státní příslušnost prokázat - navzdory tomu, že zákon vyjmenoval doklady, jimiž se státní občanství České republiky dokazuje. Údaj o republikovém občanství se ve federálních dokladech neuváděl a většina bývalých občanů ČSFR nevěděla, zda jsou občany Slovenské nebo České republiky, protože pojem národnost a státní příslušnost byl běžně zaměňován. Vyhláška ministerstva vnitra č. 128/1993 Sb., která umožnila orgánům Policie České republiky a úřadům pověřeným vedením matrik zapisovat do občanských průkazů vydaných do 30. dubna 1993 údaje o českém státním občanství, nabyla účinnosti až 1. května 1993, tedy sedm měsíců před datem, kdy měla vypršet původně stanovená lhůta pro opci. Na první pohled se může zdát, že tyto dvě skutečnosti spolu příliš nesouvisí. Opak je ovšem pravdou – **teprve poté, kdy měli bývalí občané federace s trvalým pobytem na území České republiky možnost dát si vyznačit v občanském průkazu státní občanství České republiky, dozvěděli se mnozí z nich od příslušných orgánů, že jsou ve skutečnosti občany Slovenské republiky.** (2.1.3.)...republiková občanství, která vznikla ze zákona, (se)u jednotlivých osob nezjišťovala; to ostatně nemělo v době trvání federace žádný praktický význam. V mezidobí 1969–1993, v období trvajícím téměř tři desetiletí, se na československém území narodilo několik dalších generací českých a slovenských občanů, jejichž občanství se již ve všech případech určovalo podle předků. V roce 1993 tak mohlo zahrnovat takové zjišťování určování státního občanství čtyři stupně zrození; to pak v nejvzdálenějším stupni mohlo zahrnovat až 8 předků, přičemž základní události v životě každého z nich, tedy místo narození a smrt, mohly mít vliv na občanství nejvzdálenějšího potomka. (2.1.7) **V českých romských rodinách, jejichž předkové přišli po válce ze Slovenska, se tak slovenské občanství předávalo z generace na generaci, aniž by si toho jejich příslušníci mohli být jakkoliv vědomi.** Ačkoliv neexistují žádné pozitivní výzkumy v tomto ohledu, zkušenosti Poradny pro občanství nasvědčují tomu, že drtivá **většina příslušníků romských rodin v České republice měla v roce 1993 slovenské státní občanství.**“

Terénní šetření identifikovalo potíže s vyřizováním občanství České republiky jako moment počátku sociálního propadu u velkého množství respondentů výzkumu (jak u Romů – občanů Slovenské republiky na území České republiky, tak i u „navrátilců“ a potenciálních nebo již „zkušených“ žadatelů o udělení azylu na území Slovenska).

Ačkoliv došlo v obou republikách k uznání emancipačních snah Romů a byly za tímto účelem vytvořeny různé symbolistní struktury (poradního charakteru) a koncepce či strategie a ačkoliv se zvláště na počátku devadesátých let vzedmula vlna romského politického aktivismu (bylo založeno několik desítek politických stran a hnutí a stovek občanských sdružení), sociální propad většiny Romů se tím nijak nezastavil.

1.3. Širší kontext realizace projektu

Od roku 2000 dochází z území Slovenska k početné „azylové“ migraci příslušníků romských komunit do České republiky (v r. 2002 bylo podáno 843 žádostí a Slovensko se tak ocitlo na třetím místě v žebříčku zemí původu žadatelů). V roce 2003 k 18. srpnu 2003 požádalo o udělení azylu 687 žadatelů ze Slovenska.

Při povodních v létě 2002 se při evakuacích ohrožených obyvatel v ústeckém kraji projevilo, že značná část evakuovaných obyvatel romských čtvrtí (Matiční, Střekov) jsou slovenští občané na „dlouhodobých“ návštěvách u příbuzných. Jejich umístění ve vyhrazených evakuačních objektech pak bylo ze strany úřadů komplikováno. Již při dřívějších šetřeních v lokalitách sociálního vyloučení, kde působí pracovníci v rámci programu terénní sociální práce Rady vlády pro záležitosti romské komunity (např. 2001 v Brodce u Mladé Boleslavi, v Ovčárech u Kutné Hory) byl zjevný vysoký počet slovenských občanů. Rovněž výstupy terénního sociálního programu o.p.s. Člověk v tísni indikují zvyšující se počet romských migrantů ze Slovenska, kteří v České republice nacházejí snadnější přístup k výdělečné činnosti a ubytování. S žádostmi o pomoc při vyřízení českého občanství ze strany slovenských Romů se průběžně zaobírá o.s. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva. S romskými slovenskými klienty přicházejí do kontaktu i Domy na půl cesty (např. o. s. DOM Praha), zařízení České katolické charity a organizace pro prevenci obchodu se ženami La Strada.

Česká republika jako cílový stát migrace (ať již u žadatelů o udělení azylu nebo u „dlouhodobých návštěv“) je pro slovenské Romy přirozeně atraktivní z důvodů silných rodinných vazeb s příslušníky romských komunit v České republice, kteří jsou sami v drtivé většině etnicky slovenští Romové (Serviko), jazykové příbuznosti a šancí na sociální vzestup.

Začátek realizace projektu v květnu 2003 byl ovlivněn mediální manipulací vycházející z tvrzení některých romských představitelů na Slovensku i v České republice o přicházející tisícíhlavě vlně romských imigrantů ze Slovenska (Mikuláš Horváth, Sdružení Dženo – Ostrava, Ladislav Richter, Rada mimovládnych organizácií rómskych komunit – Bratislava, prohlášení pro TASR).¹⁶ Nepodložené informace však byly šířeny i některými romskými koordinátory na úřadech samospráv.¹⁷ Prezentace a následné repetitivní šíření těchto zpráv v audiovizuálních a tištěných médiích vedlo k negativnímu postoji části romských terénních sociálních pracovníků, na jejichž zprostředkování závisí práce výzkumníků, k cílům a obsahu šetření. Vystoupení některých nejvyšších politických představitelů s veřejným vzkazem „Romové, nejste v České republice vítáni!“, byl nevhodnou paušalizací dotýkající se citění všech Romů, ať již jsou českými nebo slovenskými občany. Obecný odpor k šetřením a shromažďování dat, typický pro Romy, byl těmito mediálními výstupy ještě více posílen.

Migrace Romů je pro slovenské vládní činitele ožehavým tématem. Toto neplatí pro představitele samospráv a zvláštní postoj k romské migraci má veřejnost na východním Slovensku, kde je migrace obecně (včetně romské) brána za veskrze pozitivní fenomén.

Romskou azylovou migrací se zabývaly slovenské státní orgány na nejvyšší úrovni. Jednalo se ovšem o problematiku žadatelů o udělení azylu v západních zemích, převážně členských zemí Evropské unie. „Spoločná informácia ministra vnútra Slovenskej republiky, ministra zahraničných vecí Slovenskej republiky, riaditeľa Slovenskej informačnej služby a podpredsedu vlády Slovenskej republiky P. Csákyho o opatreniach proti obmedzeniu odchodu Rómov do zahraničia na základe zistení, ktoré predložil riaditeľ Slovenskej informačnej služby Osobitnému kontrolnému výboru NR Slovenskej republiky na kontrolu činnosti Slovenskej informačnej služby“¹⁸ z roku 2001 se migrací do České republiky specificky nezabývá, ačkoliv zpráva na str. 4 uvádí v tabulce zohledňující počet žadatelů o azyl v cizině za první čtvrtletí Českou republiku na

¹⁶ Slovenské vysílání rádia Svobodná Evropa, 11.4. 2003, prohlášení L. Richtera, www.radio.cz, 9.10.2002 prohlášení Mikuláše Horvátha.

¹⁷ Lidové noviny, 2.1.2003, prohlášení koordinátorů Libereckého kraje

¹⁸ Zdroj: <http://ial.sk/app/material.nst/0/80CF4B014/8D9FCDC1256A53004C4.../Zdroj.htm> 24.5. 2001

třetím místě (99) hned po Belgii (239) a Dánsku (236). Kromě figurování v této tabulce není v celém devítistránkovém dokumentu Česká republika jako cílová země ani jednou uvedena.

„Spoločná informácia“ v závěru rozvádí kriminální pozadí migrace, které představují úžerníci (lichváři), kterých má působit na Slovensku „viac ako sto“. Tato kvantifikace se jeví z hlediska informací zjištěných v rámci realizovaného projektu poněkud úsměvná. Lichva je v romských osadách (více jak 620) a příměstských aglomeracích natolik rozšířená, že pouze lichvářských klanů („fajt“) je nutně násobně více. Za významnou skupinu, která též profituje na emigraci Romů, jsou v informaci „medzinárodne posobiace organizácie. Ide predovšetkým o medzinárodné romské organizácie, kontroverzné skupiny zaoberajúce sa ochranou ľudských práv“. Předběžné výsledky šetření vylučují povědomí romských migrantů o výše zmiňovaných tělesech. Za relevantní lze však považovat tvrzení, že „z emigrácie Rómov čiastočne profitujú aj predstavitelia rómskej politickej reprezentácie. Hrozbu rómskej emigrácie a jej medzinárodný dosah, najmä v spojitosti s integračnými ambíciami Slovenskej republiky, využívajú ako nátlakový prostriedok na posilnenie svojho vplyvu v rámci rómskych samospráv při rozdeľovaní vyčlenených finančných prostriedkov. Otvorene migráciu nepodporujú a odmietajú ju organizovať. Podľa nich je dôvodom migrácie zlá sociálna situácia, nemožnosť získať zamestnanie a v neposlednom rade diskriminácia Rómov a prejavy rasizmu.“

Zcela jiný pohled na migrační důvody Romů na Slovensku prezentuje „The Report on the Reasons of the Migration of the Roma in the Slovak Republic“, sestavený na objednávku OBSE/ODIHR¹⁹ v r.2000 slovenským romským aktivistou Jozefem Červeňákem²⁰ z příspěvků výhradně romských osobností slovenského života: Petra Pompy, Anny Koptové, Amálie Pompové a Ladislava Fizika. V popisu demografické situace zaznívají v tomto čistě romském reportu zajímavá tvrzení: „The stronger growth of population results (from?) a košer-quality parentel care, however. In the past, family occupied the first rank in the Roma value system. At present, the family cohesion is disappearing, and young mothers more and more often abandon their children right after they are born“.²¹ ...As many as 6 to 12 people often live in a single room equipped by hardly anything than a bed and a stove. Thus children spend their time with adults and soon acquire their behavioural standards“.²² Tyto popisy se shodují se základními rysy „kultury chudoby“, typickými pro respondenty šetření realizovaného projektu. Zpráva ironizuje snahu vyšetřovatelů dobrat se „organizátorů“ migrace a upozorňuje na v první řadě rasovou diskriminaci a pak až následně na ekonomickou a sociální situaci jako na hlavní příčiny odchodu Romů do zahraničí. „The development of the Roma minority is practically impossible under the existing social and economic conditions and the present social status of the substantial part of the Roma population.“²³ Takovéto hodnocení je i názorem v šetření zachycených migrantů a odráží bezradnost romských elit nad osudem většiny Romů na Slovensku, jejichž forma přežívání má rysy nikoliv kultury menšinové, nýbrž formující se a sebereprodukující se kultury chudoby.

Migraci Romů do České republiky nezohledňuje ani obsáhlá studie IOM „Sociálna a ekonomická situácia potenciálních žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky“ vydaná v rámci

¹⁹ Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě – Kontaktní kancelář pro Sinty a Romy ve Varšavě

²⁰ „Zpráva o důvodech romské migrace ze Slovenské republiky“. Zpracovatel má k dispozici pouze verzi dostupnou na konferenci OBSE v květnu v Bratislavě v anglickém překladu. Anglický text je citován bez korektur gramatiky. Do češtiny přeložené citace: zpracovatel.

²¹ Str. 31: Silnější růst populace má však za následek sníženou úroveň péče o děti. V minulosti byla rodina na prvním místě v hodnotovém žebříčku Romů. V současnosti rodinná soudržnost mizí a mladé matky opouštějí čím dál tím častěji své děti ihned po porodu.

²² Str. 31: Až 6 až 12 lidí často žije v jedné místnosti vybavené stěží postelí a kamny. Tak tráví děti veškerý čas s rodiči a brzo přejímají jejich způsob chování.

²³ Str. 46: Rozvoj romské menšiny je prakticky nemožný za současných sociálních a ekonomických podmínek a současného sociálního statutu podstatné části romské populace.

programu „Pomoc při návratu a poradenství pro žadatele o azyl z České republiky, Rumunska a Slovenské republiky“, žijící v současnosti v Belgii, Finsku a Holandsku.

Jedinou studií, která se systematicky zabývá současnou migrací Romů na území České republiky, je práce Zdeňka Uherka z Etnologického ústavu Akademie věd České republiky „Česká republika a romské migrace po roce 1989“. Studie se zevrubně zabývá azylovou migrací rumunských Romů z počátku let devadesátých a azylovou migrací Romů ze Slovenska v letech 2000 – 2001. Uvádí, že v případě využití žádosti o azyl jakožto útočiště před ohrožením v zemi původu slouží instituce azylu k účelům velmi blízkým těm, pro které byla stvořena. Poskytnuté sociální zázemí a ekonomická zástita jsou však důvodem převažujícím. Pracovníci Etnologického ústavu AV České republiky budou v závěrečném stadiu projektu intenzivně konzultováni a nabízí se možnost využití jejich poznatků z recentních výzkumů na Slovensku.

2. Metodologie šetření

Východiskem realizace projektu je průmět dat a informací shromážděných subkontrahenty, tj. terénním šetřením o.p.s. Člověk v úsni v lokalitách působnosti jeho terénního programu a na Slovensku, dotazníkovým průzkumem Socioklubu a informací vycházejících ze studie Poradny pro občanství, občanská a lidská práva.

Při určování lokalit výzkumu hrál roli předpoklad důležitosti relativně nezastaralých rodinných vazeb romských společenství na Slovensko. Posledními migračními vlnami z časů společného československého státu byla dotčena oblast západních a severních Čech, severní Morava a město Brno. Na tyto oblasti se soustředil terénní výzkum. Získávání informace o migračním potenciálu na Slovensku bylo soustředěno na oblast východní, okolí Košic, Šariše a Spiše. Výzkumné údaje kvalitativní povahy byly podle možností doplněny údaji kvantitativními (počet žadatelů o udělení azylu, počet repatriantů, míra nezaměstnanosti, etc.).

Byly realizovány řízené rozhovory s romskými migranty jak v azylové proceduře, tak mimo ni. Při vyhledávání respondentů z řad mimoazylové migrace bylo zásadní zprostředkování poskytnuté výzkumníkům terénními sociálními pracovníky při obcích, nevládními organizacemi, romskými koordinátory krajů a romskými poradci a pracovníky sociálních a zdravotních odborů obcí a měst. Lze konstatovat, že bez této sítě kontaktů a zprostředkování by nebylo možné výzkum uskutečnit.

V průběhu výzkumu byly metody a typy dat konzultovány s řadou expertů znalých poměrů v daných lokalitách, v České republice i na Slovensku. Za stěžejní považuje zpracovatel konzultace s pracovníky Ústavu etnologie Akademie věd České republiky Renatou Weinerovou a Zdeňkem Uherkem, zplnomocněnkyní slovenské vlády pro romskou problematiku Klárou Orgovánovou a pracovníkem programu UNDP²⁴ Karlem Novákem. Výzkumný tým se skládá ze čtyř absolventů kulturní antropologie Fakulty humanitních studií UK, Filosofické fakulty UK a koordinátora projektu.

3. Migrační potenciál Romů na Slovensku

Podle samotných slovenských vládních údajů je sociální situace v romských osadách alarmující: **v roce 1998 v osadách žilo 124 031 osob**,²⁵ a vládní *Komplexný rozvojový program rómskych osád* cituje výsledky oficiálního zjišťování z r.1997, kde se uvádí **516** takovýchto lokalit. To by znamenalo, že od posledního šetření za komunistického režimu v roce 1988 vzniklo

²⁴ UNDP – Rozvojový projekt Organizace spojených národů

²⁵ Alena Kotvanová, Attila Szép: Najnovšie koncepcie politiky vlády Slovenskej republiky vo vzťahu k riešeniu problémov rómskych komunit (1998 – 2002). In: Vládna politika a Rómovia 1948-2002, str. 59, Slovenský inštitút medzinárodných študií, 2003

238 osad. Ačkoliv může být jedním z důvodů absence přesné definice osady (je za ni považovaný libovolný druh osídlení, v kterém Romové žijí, tj. sídliště, ulice na okraji obce, soustředění více romských domů ve středu obce, atd.), samotní autoři výše zmíněného *Komplexního rozvojového programu* uvádějí, „že po roce 1989, v důsledku ekonomické transformace nastala výrazná vnitřní migrace Romů – z města na venkov, přičemž má tato migrace většinou sociální charakter, není podmíněna většími pracovními příležitostmi na venkově, ale poměrně dražšími životními náklady v městech.“ Vznikají tedy nové osady, rozrůstají se staré a v některých obcích znamená tato migrace značný regres pro celou romskou komunitu. V tzv. rozptylu žije stále méně Romů, protože jako neplatiči nájemného jsou stěhováni do sociálních bytů. V důsledku tohoto procesu vznikají v městech na východním Slovensku celé ulice a čtvrti, které jsou takměř výlučně osídlené Romy. Vznikají územní a sociálně izolované městské čtvrti s nadstandardní sociální patologií, které jsou zdravotně nebezpečné a ve kterých postupně selhává infrastruktura. Tato opětovná koncentrace znovu mísí dohromady Romy, kteří mají/měli relativně slušný ekonomický a sociální status, s Romy s nižším statusem. Výsledkem je pokles životní úrovně všech na úroveň nejslabších a taktéž odklon od naučených neromských vzorců chování. Pokud tedy hovoříme o počtu takovýchto osídlení **ke konci roku 2000, bylo na Slovensku evidovaných 620 romských osídlení venkovského i městského typu s celkovým počtem 127 429 obyvatel, což tvořilo 23 781 rodin, žijících v 14 534 obydlích.** To znamená, že v průměru na jedno obydlí v takovémto osídlení připadalo 8,8 obyvatel. Chatrče v romských osídleních je možné charakterizovat jako jednoduché příbytky postavené převážně ze dřeva, hlíny, plechu anebo v kombinaci uvedeného. Takováto obydlí nevyhovují platným technickým ani hygienickým normám, jsou vybudovaná svépomocí, mimo stavební dozor a bez vypořádání vlastnických vztahů k pozemkům. „**Z celkového počtu 127 429 obyvatel žijících v romských osídleních bylo 50 082 dětí do patnácti let.** Zaměstnaných bylo 6366 občanů a 1152 občanů se připravovalo na výkon povolání.“²⁶ Je nutno uvážit, že jsou to právě takto výše popsané osady, z kterých podle výsledků terénního šetření odcházejí romští migranti (v rámci azylové i neazylové migrace) do České republiky.

Závěry studie „Odhad romské populace na Slovensku do roku 2025“, kterou vypracovalo Centrum demografických výzkumů Institutu informatiky a statistiky v listopadu 2002²⁷, uvádějí **současný počet Romů na Slovensku k hranici 380 000 osob.** V roce 2025, i přes odhadovanou sestupnou tendenci od roku 2015, by mělo na Slovensku žít na půl milionu Romů, tj. 10% obyvatel Slovenska, na rozdíl od současných odhadovaných 7%. I ostatní seriózní zdroje, jako je např. Boris Vaňo a Eva Haviarová ve studii o demografických trendech romské populace,²⁸ udávají za maximální počet 390 000 Romů. Aktivistické zdroje uvádí často až 500 000, vzhledem k neprůkaznosti odhadů tento počet zpracovatel nepovažuje za relevantní. Ve sčítání lidu v roce 2001 se přihlásilo k romské národnosti 89 920 osob, pouze 25% odhadovaného počtu Romů, identifikace s romskou národností menšinou je tudíž asi čtvrtinová.

V souvislosti s projektem Imigrační-Azylová realita v České republice byl proveden sběr informací zohledňující výsledky terénního šetření na východním Slovensku a terénního šetření mezi romskými migranty ze Slovenska na území České republiky.²⁹

²⁶ Komplexný rozvojový program rómskych osád, súčasť Strategie vlády Slovenskej republiky, str.1 a 2, 2002, přeloženo ze slovenštiny zpracovatelem;

²⁷ Projection of Roma population in Slovakia until 2025, INFOSTAT – Institute of informatics and statistics, Demographic Research Centre, Published by : Akty, Bratislava , November 2002

²⁸ Boris Vaňo – Eva Haviarova, Demografické trendy rómskej populácie, In: Úhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Institut pre verejné otázky, Bratislava, 2002, str. 480

²⁹ Autory výsledků šetření jsou výzkumníci o.p.s. Člověk v tísni: Ondřej Poduška a Michal Tošner

SOCIÁLNÍ FAKTORY

Sociální dávky:

Plošné snížení maximální hranice sociálních dávek jedné společně posuzované rodině na 10 500,- Sk, k němuž došlo od počátku letošního roku, se oproti očekávání neukázalo jako rozhodující migrační faktor. Možným vysvětlením tohoto jevu může být fakt, že mnoho příjemců dávek sociální podpory se k reálným financím tak jako tak nedostává – například vinou zadlužení u úžerníků. Jejich příjem je ve skutečnosti závislý na další půjčce od lichváře. Kromě toho mnoho rodin na jedné straně ani maximální stanovené hranice nedosahuje – například v souvislosti s různými paragrafy (nedostatečná péče o dítě), na druhé straně některé rodiny kombinací příspěvků nebo různými oklikami tuto hranici i v současnosti překračují. Při rozhovorech nejsou nižší sociální dávky označovány jako významná omezení. Na druhou stranu však lze předpokládat, že v dlouhodobém horizontu může toto plošné snížení dávek sociální podpory zvýšit například dluh (tzv. „neplatičství“) za různé formy energie nebo nájemné, zároveň může vést ke zvýšení zadluženosti rodin u úžernických skupin. Z pochopitelných důvodů se dává přednost základní obživě rodiny před placením poplatků.

Vzhledem ke snížení celkového objemu přijímaných financí se v současnosti lze také často setkat s vědomým neplněním povinností pro získávání sociálních dávek, jako je např. formální snaha o nalezení pracovního místa formou razítkování žádanek o místo. S vidinou výděлку v České republice jsou nyní lidé častěji než dříve ochotnější systém opustit.

Pracovní příležitosti:

Trvalý nedostatek pracovních příležitostí v celém východoslovenském regionu a s ním související závislost lidí na systému státní sociální pomoci je významným faktorem zejména v tzv. pracovní migraci. Prostředí České republiky je obecně vnímáno jako vstřícnější a s lepšími možnostmi výděлку. Nedostatek pracovních příležitostí je obecným impulsem migrace – nejedná se o „typicky romský“ impuls, ale o celo(východo)slovenský faktor.

Šedá ekonomika: Vzhledem k nízké míře požadavků na sociální jistoty, kterou je možné u Romů odcházejících do České republiky pozorovat, jsou tito v novém prostředí náchylnější k práci „na černo“, bez smluvního zajištění. Zjednodušeně řečeno – jakákoliv práce i za nejnižší přijatelnou mzdu a s rizikem nedodržení dohodnutých podmínek je lepší než nulový výdělek. Takováto dohoda je samozřejmě výhodná pro obě strany – zaměstnavatel ušetří na daních a na mzdách, zaměstnanec získá alespoň nějaký výdělek.

Prostorová segregace:

Romská kumulovaná sídliště jsou místy sociálního vyloučení a prostorové segregace. Tento jev také kopíruje situace ve školství. Děti, které vyrůstají v ghettu, navštěvují také segregované školy. Lze tak hovořit o sociální exkluzi na základě etnické příslušnosti. Trend vytváření ghett v současnosti stále pokračuje.

Diskriminace:

Můžeme rozlišit dva typy diskriminace vedoucí k migraci či zvyšující migrační potenciál. Je to jednak diskriminace etnická či rasová a jednak diskriminace v přístupu na pracovní trh. Diskriminace etnická (rasová) je i v současnosti rozšířeným jevem, i když třeba otevřených útoků organizovaných skupin částečně ubylo. Osobní zkušenost s rasově nebo etnicky motivovanou diskriminací má snad každý Rom na Slovensku, od obvyklého tykání na úřadech i veřejnosti až po fyzické útoky. Tento jev lze zároveň považovat za natolik běžný, že jeho řešení v současnosti téměř nikoho nezajímá. Rasová diskriminace může být příčinou azylové migrace, a to nejen do České republiky. Rasové pronásledování je jedním z legitimních důvodů žádosti o udělení azylu, nicméně ve slovenské realitě se tvrzení o diskriminaci těžko ověřují.

Diskriminace v přístupu na pracovní trh je důležitým faktorem pracovní migrace do České republiky. Naprostá většina uchazečů o zaměstnání romského původu na Slovensku disponuje historikou o telefonátu, po kterém byli přijati na nabízené místo, avšak po osobním kontaktu se zaměstnavatelem jim bylo sděleno, že místo je již obsazené. Ať již je tento příběh v jednotlivých případech pravdivý nebo ne, ilustruje dobře realitu slovenského pracovního trhu a fakt, že na volná pracovní místa bývají často bráni přednostně (etničtí) Slováci než Romové. Příkladem toho mohou být technické služby města Košice, kde v minulosti pracovali v naprosté většině pouze Romové, Slováci považovali tuto práci za podřadnou. Současná situace na pracovním trhu vedla k tomu, že v TS města Košice pracují až na výjimky sami Slováci, zatímco dříve zaměstnaní Romové jsou bez práce. Opakovaná neúspěšnost ve snaze nalézt jakoukoliv práci vede ke ztrátě sebedůvěry a víry v úspěch a může být impulsem k odchodu za prací do ciziny. Tam je pak přijímána jakákoli, i podřadná práce a zajišťování sociálních jistot (pojištění atp.) není při představě alespoň nějakého výdělku požadováno.

Konflikt:

V průběhu výzkumu se několikrát objevilo jako rozhodující *push* faktor migrace ohrožení rodiny zejména ze strany úžernických skupin. Tato hrozba byla některými respondenty uváděna jako rozhodující pro odchod do ciziny. Ohrožení, plynoucí především z neschopnosti splácet dlužnou částku, může být adresováno jak hlavě domácnosti, tak i všem ostatním členům rodiny. Ochrana ze strany státu bývá většinou nedostatečná (nezájem policie řešit případy lichvy, v některých lokalitách až tolerance k lichvářům, značná míra korupce), oběti proto mohou volit odchod jako jediný funkční způsob úniku před hrozbou. V rozhovorech s respondenty se naopak nepotvrdily útoky ze strany majority nebo extremistických skupin jako přímý migrační impuls. Důvodem k tomu může být mimo jiné i specifická lokalita výzkumu – většinou velká koncentrovaná romská sídliště, kde jsou jejich obyvatelé před útoky extremistů přece jen do jisté míry chráněni. Lze též říci, že útoky extremistů na Romy v poslední době již nejsou natolik časté a i v minulosti byly častěji zaznamenávány spíše v oblastech středního a západního Slovenska než na východě země.³⁰

Deprivace:

Zejména v prostředí městských ghatt, jako jsou například koncentrovaná romská sídliště Luník IX v Košicích nebo Angi Mlyn v Michalovcích, je míra deprivace z pocitu bezvýchodnosti životní situace obzvláště silným prvkem. Obecně lze říci, že řešení bezvýchodné situace obyvatelé těchto lokalit buďto nevidí a v podstatě žijí beznadějným životem, nebo je spatřují v odchodu do ciziny nejen do České republiky, ale kamkoliv na západ od Slovenska.

Sociální patologie:

Prostředí sociálně vyloučených městských lokalit je snadným zázemím pro patologické jevy jako narkomanie, alkoholismus, domácí násilí a stejně tak i pro organizovaný zločin. Různé formy závislosti samy o sobě zřejmě nejsou rozhodujícím faktorem při rozhodování o odchodu z lokality. Mohou však hrát druhotnou roli – například formou snahy vymanit se z potenciálně nebezpečného prostředí a uchránit tak děti před možným úpadkem. Například na košickém sídlišti Luník IX je právě existence fetujících skupin mládeže označována jako za jeden z důvodů posilujících touhu po odchodu z lokality (ovšem i v rámci města nebo regionu). Domácí násilí lze v některých konkrétních případech považovat za bezprostřední příčinu emigrace, jak dokládají případy zachycené v českých lokalitách výzkumu. Organizovaný zločin pak migraci nejen vyvolává (útek před úžerou apod.), ale – řečeno se značnou mírou nadsázky – i sám zprostřed-

³⁰ Viz například *Niekoľko prípadov útokov skinov* www.mesto.sk/poprad/kriminalita_sudy, zveřejněno 3.10.2001

kovává. Zaznamenali jsme například zprostředkovávání cesty do azylových táborů v západní Evropě (orientační cena cesty jednoho vozu do Belgie je 20 000 Sk).

KULTURNĚ SPECIFICKÉ FAKTORY

Rodinné sítě:

Velký sociální význam, který mají v romském společenství vzájemné příbuzenské vztahy, se odráží i v migračních cestách ze Slovenské republiky do České republiky. Vzhledem k tomu, že příbuzní jsou v rámci dodržování nepsaných pravidel povinni se o člena rodiny postarat bez nároku na finanční či jinou kompenzaci z jeho strany, jsou blízké rodiny na území druhého státu považovány za jistotu, na kterou se lze v případě potřeby obrátit. Zároveň však nelze říci, že by příbuzní byli respondenty výzkumu označováni za častou „záchytnou stanici“ při příchodu do České republiky. Mnoho respondentů možnost bydlení u příbuzných klade až na další místa po samostatném bydlení (najatý byt, ubytovna atd.) a někdy i po azylovém zařízení. Zdůvodňují to určitou ostýchavostí a pocitem, že by v již tak velké rodině svojí přítomností překáželi. Při rozhodování o využití či nevyužití existujících příbuzenských vazeb hraje zřejmě roli i frekvence vzájemných kontaktů. Vliv na tento jev má také vznik československé hranice. Jde především o nelegální statut dlouhodobějšího pobytu slovenských příbuzných v České republice a s tím spojená absence finančních prostředků plynoucích z dávek sociální pomoci. Příbuzní se tak, pokud nemají v České republice výdělek ze zaměstnání či práce „na černo“, stávají dlouhodobě neudržitelnou ekonomickou zátěží.

Úžera (Lichva):

Úžeru, tedy lichvářské půjčování peněz na vysoký úrok, lze označit za jev, který se na problém migrace promítá jak v podobě startovacího, tak brzdicího faktoru. Startovacím faktorem úžery máme na mysli buďto odchod z lokality na základě ohrožení vlastní osoby či rodiny ze strany lichvářů (fyzické útoky, výhrůžky atd.) nebo i migraci organizovanou lichváři za účelem získání financí pro splácení „dluhů“. V tomto případě se lze setkat s organizovaným odvozem osob do azylových zařízení v západní Evropě (Belgie, Německo) nebo též s „asistovanou pracovní migrací“, kdy úžerník kontraktuje své dlužníky na černou práci, nejčastěji v České republice, inkasované peníze však slouží pouze jemu na splácení „dluhů“. Naopak vysoká míra zadluženosti u jednotlivých rodin může být rovněž faktorem migraci bránícím. Faktická neexistence vlastních finančních prostředků spojená s deprivací a pocitem neřešitelnosti situace ve své podstatě drží zadlužené domácnosti na místě a nedovolí jim z lokality odejít. Z pohledu úžery tak lze s nadsázkou říci, že míra migračního potenciálu závisí na zájmech úžerníka. „Zpráva o důvodech migrace Romů ze Slovenské republiky“³¹ zpracovaná romskými autory z r. 2000 uvádí na str.49 (autorka kapitoly „Field research, Samplex, Statistics“ Amálie Pompová) rozdělení původu finančních zdrojů potřebných pro zakoupení letenek do Finska:

- půjčka od příbuzných – 36,65%
- půjčka od cizích (tj. úžerníků) – 23,24%
- vlastní úspory – 14,16%
- prodej vlastního domu – 9,16%.

Zpracovatel se domnívá, že i půjčka od příbuzných má často lichvářskou úrokovou sazbu. Z toho vyplývá, že z 59,89 % byly dle romské zprávy azylové cesty do Finska financovány na základě úžery.

³¹ „The Report on the Reasons of the Migration of the Roma in the Slovak republik“, Compiled and edited by : Jozef Červeňák, 2000

Status a sociální struktura:

V rámci statusové hierarchie, vytvářející v romském společenství jakousi obdobu kastovního systému s přesnými a za přesných podmínek prostupnými hranicemi mezi jednotlivými skupinami, se o migraci často hovoří jako o jedné z mála možností, které jedinec má pro únik z tohoto systému. Odchod do nového prostředí s sebou přináší možnost změny identity podle vlastních potřeb. Takováto migrace je však vysoce individuální – migrant se odpoutává od všech příbuzenských i sociálních vztahů s jasně daným cílem je zlikvidovat, zbavit se jich, což je pro plánovanou změnu statusového postavení v nové komunitě nezbytné. Právě zmíněná vysoká individualita a s ní spojená i nečetnost takové migrace nám nedovoluje tento migrační faktor popsat jinak než ideálně. Slovenskou představu českého prostředí lze zobecnit jako představu lokality statusově vyšší. Tato idea není pouze romská, sdílí ji i ostatní obyvatelé Slovenské republiky. České prostředí je vnímáno jako kultivovanější, s lepšími podmínkami pro pracovní i osobní život. V romském pohledu na ideální představu českého prostředí lze vyzorovat ještě představu o menší míře otevřené rasové nevraživosti v Čechách a o obecně slušnější společnosti, která nečiní primární rozdíly v barvě pleti.

MIGRAČNÍ POTENCIÁL

Z poznatků získaných v průběhu pobytu v terénu je viditelné, že migrační potenciál je vyšší spíše v městských romských lokalitách než ve vesnických. Jedním z vlivů na tento fakt je mimo jiné i větší informovanost obyvatel větších lokalit o možnostech, které jsou s odchodem z domovské lokality do ciziny spojené. Zároveň mají obyvatelé městských lokalit častější možnost navázat kontakty například se zprostředkovateli práce nebo s navrátilci, kteří dokáží poradit, jak postupovat při odchodu. Kromě těchto pozitivních možností, které plynou z větší koncentrovanosti obyvatel v městských romských lokalitách, jsou tu pak na druhou stranu negativní jevy, které jejich obyvatele tlačí k odchodu. Frustrace a deprivace ze špatných životních podmínek, představy o bezvýchodnosti stávající situace a vzpomínky na dřívější lepší standard jsou značnými motivačními faktory odchodu. V městských lokalitách je také více než na vsi vnímán aktéry výzkumu vstup Slovenska do Evropské unie jako vidina otevření hranic a s tím spojených možností volného pohybu, pobytu i práce.

Míra migračního potenciálu je různá vzhledem ke statusovému a ekonomickému postavení. Tento potenciál je nejvyšší ve střední romské vrstvě. Skupiny významně deprimované, jako jsou například obyvatelé Angi Mlynu nemigrují. Nízký migrační potenciál vykazuje také horní vrstva „bohatších Romů“, kteří nemají potřebu sociálního vzestupu. Ve střední romské třídě lze také rozlišit lépe situované Romy (dům, zahrada), kteří častěji využívají pracovní migrace jako zdroje příjmů, a hůře situované (v nevyhovujícím bydlení, ohrožené ztrátou bydlení), kteří se stávají ve větší míře žadateli o udělení azylu, nebo využívají při migraci blízkých příbuzenských vazeb. Pro tyto skupiny je typická snaha o únik před sociálním propadem, či snaha o sociální vzestup.³²

Celkové hodnocení fenoménu migrace z hlediska aktérů a z hlediska výzkumníků

Samotnými objekty výzkumu – obyvateli koncentrovaných romských sídlišť ve východoslovenských městech – je migrace hodnocena veskrze pozitivně. Je spojena s povědomím o možnostech sociálního vzestupu. Migrace je přijatelnou strategií k získání jinak nedosažitelného výdělku. Očekávání zahrnuje únik z nevyhovujícího prostředí, lepší perspektivu v cizině, opuštění chronických problémů a začátek nového života.

³² Dělení na společenské vrstvy v rámci romské společnosti je čistě ilustrativní. Střední vrstvou máme na mysli Romy s nízkou životní úrovní. Tato vrstva je ještě akceschopná. Pod ní jsou již jen deprimované skupiny žijící v hmotné nouzi.

U neúspěšných žadatelů o udělení azylu se lze setkat většinou s pozitivním hodnocením pobytu v azylovém zařízení. Zkušenosti některých žadatelů o udělení azylu jsou však i opačné. Podmínky v tábore jim přišly nevyhovující (nedostatek financí, konflikty v táboře, stísněné ubytování).

Pracovní migrace je východoslovenskými Romy hodnocena jako jediná možnost přijatelného výtěžku. Pracovních příležitostí na Slovensku není dostatek a Romové se setkávají s diskriminací na pracovním trhu. Poptávka po pracovní migraci převyšuje její nabídku. Organizované pracovní migrace by využilo více obyvatel romských kumulovaných sídlišť. Individuální pracovní migrace je hodnocena jako hůře dostupná.

Ať již je motivace těchto odchodů jakákoliv (a může to být skutečně široká škála podnětů), ve většině případů končí všechny tyto cesty shodně – návratem cestovatelů zpět do státu původu, do domovského kraje. V mnoha případech je pak reálná situace po návratu ještě horší než před odchodem. V průběhu své nepřítomnosti lidé často přicházejí o možnost pobírat sociální dávky, stávají se i případy, kdy jejich původní byt v době nepřítomnosti osídlí jiná rodina (legálně či nelegálně), děti mají problémy se zameškanými týdny či měsíci ve škole. Problém specificky romské migrace nelze jednostranně řešit restrikcí či dokonce represí. Možné je pouze jediné řešení – dlouhodobý rozvoj celého východoslovenského regionu, zaměřený nejen na Romy, ale na všechny obyvatele. Napětí, které dnes v jednotlivých lokalitách často panuje a jehož příčinou do značné míry bývá i psychologická nespokojenost s kvalitou života, je možné odstranit vytvořením přijatelných podmínek. Romská migrace je adaptací na současnou situaci na východním Slovensku, která je charakterizována nedostatkem pracovních příležitostí, špatnými sociálními podmínkami, absencí systémových řešení ze strany státu, a nepřítomností koncepčně pracujících nevládních organizací schopných a ochotných zabývat se problémy marginalizovaných romských skupin. Migrace by potenciálně nemusela být jediným řešením v dané situaci, ovšem pouze za předpokladu působení účinných lokálních rozvojových programů, které by svými aktivitami řešily typy problémů přerůstající v migrační *push* faktory.

3.1. Právní úprava a aktuální praxe pobírání státních sociálních dávek ve vztahu k Romům ve Slovenské republice³³

Košický kraj

Na Okresním úřadě Košice II., do jehož územního obvodu patří i městská část Luník IX, obývaná téměř výhradně příslušníky romské komunity, jsme se u vedoucího odboru sociálních dávek informovali o všech dávkách a příspěvcích, které Okresní úřad poskytuje. Zajímalo nás, kolik z celkového množství příjemců jednotlivých dávek je Romů. Všechna zjištěná čísla, resp. procentuelní vyjádření představují pouze odhad pracovníků odboru sociálních dávek, jelikož statistika, která by dělila příjemce dávek na Romy a Neromy na Okresním úřadě neexistuje.

Podle odhadu pracovníků Okresního úřadu, kteří pracují s jednotlivými dávkami a příspěvky, asi 80 % z 2000 romských obyvatel Luníka IX pobírá přídatky na děti. Dále z celkového počtu 200 příjemců příspěvku na bydlení je asi okolo 50 z nich Romů. Víc než polovina romských příjemců dávek sociální pomoci (asi 60 %), pobírá dávku ve výši zákonem stanoveného „stropu“ 10 500,-Sk (o uvedenou částku se jim doplňuje jejich příjem).

Oddělení posudkové činnosti odboru sociálních věcí rozhoduje na základě posouzení zdravotního stavu posudkovým lékařem o poskytnutí kompenzace určené na zmírnění nebo překonání sociálních důsledků těžkého zdravotního stavu. Kompenzace jsou poskytovány formou sociálních služeb, peněžních příspěvků a peněžních příspěvků na zaopatření. Právě toto oddělení eviduje množství žádostí Romů o posouzení zdravotního stavu a poskytuje romským žadatelům

³³ Tato kapitola je vypracována na základě dodaných podkladů Poradňou pre občianske a ľudské práva, Košice

peněžitý příspěvek na péči o těžce zdravotně postižené děti a příspěvek na úhradu zvýšených výdajů na zabezpečení prostředků osobní hygieny.

Prešovský kraj

Na základě rozhovoru s pracovníci Okresního úřadu, odboru sociálních věcí v Prešově, do jehož působnosti patří více romských osad, jako například Hermanovce, Jarovnice, byly zjištěny následující skutečnosti. Romové pobírají zejména dávky sociální pomoci, přírůvek a sociální příspěvek na děti a rodičovský příspěvek. Příspěvek na bydlení je spíše výjimkou, vzhledem k tomu, že Romové v osadách nespĺňujú zákonné podmínky na pobírání uvedeného příspěvku a nejsou vlastníky bytu, případně rodinného domku, případně neplatí nájemné. Příspěvek je vyplácen Romům, kteří nebydlí v osadách, ale přímo v obci, např. Drienov, Veľký Šariš. Vyplácení dávek sociální pomoci ve výši 10 500,-Sk není časté, občas se vyskytuje u rodiny s více dětmi (více než 9). Ona sama má jen jednu takovou rodinu. Podle vyjádření soc. pracovnice je časté, že romské rodiny pobírají peněžitý příspěvek na opatrování ve smyslu zákona o sociální pomoci (běžně se výška uvedeného příspěvku pohybuje mezi cca 5700,- až 6000,-Sk). Nárok na uvedený příspěvek posuzuje posudková komise Okresního úřadu.

4. Situace romských migrantů v lokalitách výzkumu v České republice

Obecná charakteristika situace hostitelských lokalit Romů v České republice

Skutečný počet Romů v České republice rozhodně nekoresponduje s daty získanými během sčítání lidu. V roce 1991 se přihlásilo k romské národnosti 32 903 občanů, o deset let později, v r. 2001, dokonce cca o 20 000 občanů méně (- 64,4 %), a to i přes nábor romských asistentů sčítacích komisařů. Při sčítání lidu v r. 2001 uvedlo romskou národnost 11 716 osob, ačkoli počet uživatelů romského jazyka byl odhadnut na 72 000 osob.³⁴ Ve sčítáních lidu jde o aktivní přihlášení se k národnosti. Velká část Romů v České republice se však považuje za Čechy, popřípadě Slováky nebo Maďary. Sociální odbory okresních úřadů v roce 1989 evidovaly 147 738 Romů³⁵, což však byla evidence vedená pracovníky těchto odborů, kteří tak prakticky určovali, kdo je Rom. Co se týče početní velikosti etnické skupiny slovenských Romů v České republice, jde o odhad blízký skutečnosti a i další šetření indikují početní velikost etnické skupiny slovenských Romů v České republice směrem k hranici 150 až 200 tisíc osob.³⁶ Neexistuje však relevantní odhad počtu Romů žijících v České republice v prostorově segregovaných lokalitách, které jsou většinou hostitelskými domácnostmi romských migrantů ze Slovenska.

Většina Romů v hostitelských lokalitách slovenských migrantů se začala v průběhu devadesátých let ekonomicky i společensky propadat a v mnoha případech již částečně nebo i zcela integrování Romové byli nově vystaveni sociálnímu vyloučení. Za nejakutnější příčinu sociálního propadu Romů lze považovat **chronickou nezaměstnanost**. Příčinou je nízká kvalifikace, často i změněná pracovní schopnost; demotivující poměr mezi poskytovanou mzdou a sociálními dávkami, diskriminace Romů na základě rasových či kulturních předsudků a stereotypů na straně zaměstnavatelů a vytěsnění z trhu práce lépe kvalifikovanými zahraničními dělníky, ochotnými pracovat za nízké mzdy, popř. i nelegálně. Vzniká tak **kultura závislosti na dávkách**

³⁴ Viz Kvalifikovaný odhad počtu příslušníků národnostních menšin se specifickým zřetelem k početnosti romské menšiny, Gabal Analysis and Consulting, 2002

³⁵ Viz Květa Kalibová: Romové z pohledu statistiky a demografie, in: Romové v České republice, Socioklub, Praha 1999, str. 107.

³⁶ Viz šetření Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity v r.2000 a Socioklubu.

sociální péče a státní sociální podpory, která se ještě více rozvíjí v podmínkách prostorové segregace, do které se velká část Romů v posledních letech dostává. Analýza možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury, vzata na vědomí usnesením vlády České republiky ze dne 13. listopadu 2002 č. 1 113, uvádí: „K cílenému vystěhovávání přikročily i některé obce, které přijímají služby podnikatelů (včetně romských), nabízejících odkoupení domu s břemenem nájemníků; ti jsou potom vystěhováni do náhradního bydlení, většinou nevyhovujícího.³⁷ Jindy obce samy pro dlužníky nájemného zřizují tzv. „holobyty“, ve kterých je však nájemné mnohdy vyšší než v ostatních bytech. Důsledkem těchto praktik vznikají na okrajích měst „romská ghetta“, a to i v těch městech, kde dříve příslušníci romských komunit žili rozptýleně.³⁸ Tato ghetta jsou charakterizována kumulací problémů (nekvalitní bydlení, dluhy na nájemném, nezaměstnanost, záškoláctví dětí, nízká hygienická a nulová kulturní úroveň okolí domů, gamblerství, drogy, prostituce, kriminalita, lichva atd.). Příslušníci romských komunit z těchto lokalit jsou zcela sociálně vyloučeni.³⁹ Analýza dále uvádí problémy způsobené migrací do zahraničí, vzdělanostní bariérou a zhoršeným zdravotním stavem.

Od roku 1990 přijala vláda České republiky více než 80 usnesení, ve kterých uložila ministrům, přednostům okresních úřadů a dalším přímo řízeným institucím 438 konkrétních úkolů, jimiž se pokoušela pozitivně ovlivnit situaci Romů. Vytvořila několik poradních orgánů a dalších institucí. Problematice se věnují i jednotlivé resorty. Vzhledem k průřezovosti agendy omezování sociálního vyloučení a integrace Romů však neexistuje nástroj, který by efektivně mohl nastalému procesu sociálního propadu většiny Romů zabránit.

Kriminogenní prostředí

„Velmi citlivou je otázka uvádění dat o kriminalitě Romů. Některé země je uvádějí (např. Slovensko), jiné nikoli, popř. je to svázáno s různými omezeními. U nás byla tato data do roku 1993 zjištělná z policejní statistiky, poté byla utajována a prakticky nepřístupná. Nicméně bylo možné získat pro účely odborného vhledu a z něj vyplývajících preventivních doporučení podklady pro kvalifikované odhady. V roce 2000 však v souvislosti se zákonem o ochraně osobních údajů byly i tyto podklady ze statistiky vymazány.“⁴⁰ Závěr terénního šetření se soustředil na kriminogenní aspekty prostředí, ve kterém se často ocitají romští migranti. Vzhledem k omezeným možnostem výzkumu se uvedené informace vztahují k území kraje Karlovarského, Plzeňského a Ústeckého.

Drogy

Trh s tvrdými drogami je ovládán výhradně Vietnamci. Ti buď prodávají drogy (pervitin, heroin) přímo sami ve svých zde tolik četných hernách anebo přes prostředníky z řad místní romské populace. Např. na Chebsku existují minimálně dvě konkurenční sítě, obě vietnamské. Pokud jsou dealery Romové, pak vždy dealují pro Vietnamce, fungují jen jako spojky. Klienty jsou hlavně, nikoli výhradně: a) pervitin: mladí lidé do 30 let, hodně Romové; b) heroin: bílí středoškoláci + starší narkomané, přecházející na heroin z pervitinu. Pauperizovanější vrstvy

³⁷ Jde např. o aktivity romského podnikatele Tibora Potora v okrese Mladá Boleslav.

³⁸ Např. Ostrava, Krnov, Ústí nad Labem a další.

³⁹ Viz studie *Romové, bydlení, soužití*, Socioklub, Praha 2000, a *Romové ve městě soužití*, Socioklub Praha 2002.

⁴⁰ In: *Menšiny a migranti v ČR*, Tatjana Šišková (ed), kapitola *Problémová stránka života Romů*, Marcela Musilová, str.158. vydal Portál, s.r.o. 2001

(Wolkerova ulice v Chebu) užívají čichací omamné látky (toluen). Alkoholismus je rozšířen především u starších nad 35 let. Jedná se obvykle o tzv. opatrovací kriminalitu.⁴¹

Prostituce

a) dětská: nijak rozsáhlá, prakticky neexistuje, alespoň tedy ne viditelně na ulici; romské dívky ve věku 13 let se sice nabízejí, ale podvodně: chtějí zaplatit předem, peníze pak „musí“ odnést pasákovi, a klient je už nikdy neuvidí. Klientela se rekrutuje z německých deklasovaných vrstev. O skutečné dětské prostituci pro elitu se pouze proslýchá; je určena pro zámožnou klientelu, mladí prostitutí a prostitutky o ní vždy referují jako o zážitku „toho druhého“, jedná se často o natáčení video-záznamů a focení.

b) dospělá (17-35/40 let): Romky jsou v mase prostitutek menšinou, převažují příslušnice majority a bílé cizinky z východoevropských států; 1/3 má *pasáky*: buď své přítele (ať už Romy či Vietnamce – značný počet Vietnamců chodí s romskými prostitutkami) nebo najaté muže (žena, která přijede do Chebu za účelem prostituce, brzy zjistí, kam jít: „smluvní obchody“ mezi prostitutkou a *pasákem* se uzavírají ve vietnamských hernách), ze 2/3 se prostitutky obejdou bez *pasáka*. Pro místní ženy znamená veřejné prostituování zpřetrhání všech vazeb s rodinou. Mnoho romských prostitutek pochází z rodin Svědků Jehovových. Tato církev má v Chebu mezi Romy velký ohlas. Z měst jako je Chomutov, Jirkov atd. dojíždějí do Chebu ženy právě proto, aby se jim rodinné vazby nezpřetrhaly. Prostitutky často bydlí v nějaké rodině (cizí), které díky prostituci pomáhají s nájmem. Množství bydlí s Vietnamci (někteří si drží své prostitutky díky fetu). Rozšířené jsou taktéž jakési černé ubytovny: část vietnamských vlastníků domů pronajímá prostitutkám byty, a to tak, že požadují platbu denně. Prostitutky tam bydlí buď samy, nebo mají-li přítele, s ním. Mezi prostitutkami ze Slovenska převažují příslušnice majoritního etnika. Prostituce se nejeví výrazně organizovaná⁴² a konkurenční boj neexistuje.

Loupežná přepadení, tzv. elpička. Jde o individuální neorganizovanou trestnou činnost, ve které je angažováno množství dlouhodobě nezaměstnaných Romů, migrantů a velké množství mladistvých delikventů. Cílovou skupinou jsou výhradně členové majority nebo cizinci.

Lichva (úžera). V lokalitách výzkumu kriminogenních jevů si Romové půjčují na lichvářský úrok od Vietnamců. Navíc větší část dávek utratí ve vietnamských hernách.

Průběh šetření

V průběhu terénního šetření neazylové migrace provedeného o.p.s. Člověk v tísní a kontrahenty IOM bylo provedeno celkem 44 řízených rozhovorů v 24 lokalitách. Dalšíh 5 případů bylo zdokumentováno ve dvou lokalitách terénními pracovníky mimo činnost výzkumného týmu. V rámci azylové migrace bylo provedeno 14 řízených rozhovorů ve 4 uprchlických zařízeních. Byly zajištěny informace o migračním potenciálu Romů na východním Slovensku a kazuisticky romských klientek La Strady ze Slovenska.

Dotazníkovým šetřením Socioklubu bylo osloveno 320 osob, z toho 172 delegovaných kontaktních osob, které určili starostky či starostové měst a obcí. Vrátilo se 190 vyplněných dotazníků. Z toho 12 došlo až s třítydenním a delším zpožděním a nebylo možné je zpracovat. Byla použita metoda adresného písemného zadání a zpracován polostandardizovaný dotazník. Z analýzy odpovědí vyplývá, že ze 118 dotazovaných, kteří odpověděli kladně na otázku po přítomnosti Romů ze Slovenska, uvedlo 62 (tj. 52 %), že jde o krátkodobé návštěvy u příbuzných, 31 (tj. 26 %), že jde o dlouhodobé návštěvy u příbuzných, v pěti případech, že jde o sňatky

⁴¹ Tamtéž, str. 160: „V poslední době se u romské mládeže setkáváme s rozvojem relativně masivní závislosti na drogách. S ní je obvykle spojena tzv. opatrovací kriminalita. Pokud by se tuto situaci nepodařilo podchytit, o což dokonce majoritní odborníky žádají sami Romové, kteří to chápou jako obrovský a pro ně nevládnutelný problém, kriminalita mládeže by pravděpodobně opět stoupala.“

⁴² Tamtéž, str. 163: „Z romské mravnostní kriminality se podílově nejzávažnější jeví trestný čin kuplířství. Více než dvě pětiny osob stíhaných v posledních letech pro tento trestný čin bylo romského původu“ (2001).

mladých lidí, a stejně často se uvádí krátkodobý a dlouhodobý pobyt u příbuzných spojený s nelegální prací. Ve 4% byla za důvod pobytu uvedena péče o starší rodinné příslušníky. Vždy se jedná o využití příbuzenských vazeb k pobytu. V 62 % se jedná o jednotlivce, v 43 % o rodiny a v 6 % o dělnické party. Z odpovědí je zřejmá opakovaná migrace (66 %), celkem 22 % dotazovaných uvedlo, že se Romové ze Slovenské republiky vracejí domů.

Ze závěrů studie provedené Poradnou pro občanství, občanská a lidská práva vyplývá, že novelami zákona o občanství byla upravena nová koncepce volby, která úplně odbourala zásadní překážky přístupu k českému občanství – podmínku beztrestnosti, správní poplatky a požadavek prokazovat trvalý pobyt – postačuje prokázat trvalé žití v České republice od rozpadu federace. Předchozí období však již způsobila negativní nevratné změny, zejména prudké zhoršení ekonomické a sociální situace příslušníků romských komunit, a vývoj směřující k životu na hranici nebo pod hranicí chudoby je obtížně zvrátitelný.

Pro současnou migraci Romů ze Slovenska studie udává, že udělování přechodného pobytu přistěhovavším se rodinným příslušníkům ze Slovenska (toto příbuzenské přistěhování je dle celkových zjištění jedním z nejčastějších typů migrace) situaci nijak neřeší. Takto „hlášení“ slovenští příslušníci romských rodin v České republice způsobí, že rodině vznikne nárok na dávky státní sociální podpory až po roce, přičemž náklady potřebné na výživu rodiny vzrostou okamžitě, není-li nový člen ekonomicky činný (např. těhotná manželka).

Typově se ve výzkumu vyskytla migrace: rodinná neazylová (17 případů), rodinná azylová migrace (14 případů), individuální neazylová (21 případů) a individuální azylová (5 případů). Byla rozlišena migrace z města (29 případů) a migrace z venkova, tj. převážně romských osad (24 případů).

Výsledky šetření⁴³

Výběr cílových lokalit migrace – a hovoříme až na jedinou výjimku (případ rodiny H. z Košic, která před vyhledáním uprchlického zařízení pobývala u příbuzných v Jirkově) o neazylové migraci – odpovídá předpokladu, že zásadní a zcela rozhodující roli zde sehrávají příbuzenské vazby, založené někdy i několik desítek let před rozdělením Československa. Někteří z migrantů (pan M. z Tibavy, pan B. ze Sobranců a další) předtím, než se rozhodli k dlouhodobé migraci, pobývali v lokalitě už dříve na opakovaných krátkodobých návštěvách, v rámci kterých v České republice často nelegálně pracovali. S rozhodnutím k trvalému usídlení tedy přicházejí do prostředí, které často už důvěrně znají. Mají tu do jisté míry solidární zázemí, bližší i vzdálenější příbuzné, kteří jim v prvním období po příchodu vypomohli (finanční podpora, přístřeší, jídlo). Od migrantů po blíže nespécifikovatelné době příbuzní očekávají osamostatnění, postavení se na vlastní nohy, což znamená především a hlavně jediné: získání práva pobírat zde sociální dávky; nezřídka dojde k založení rodiny.

Poměrně častou strategií při rodinné migraci je etapovitý příchod rodiny: nejprve se do České republiky vydává muž, jenž zde hledá práci a kontaktuje příbuzenstvo (nestalo-li se tak už před rozhodnutím odejít). Teprve pokud je alespoň v nějaké míře úspěšný, následuje jej manželka s dětmi. Někdy odcházejí dva bratři, příp. dva švagři (či bratrance), a rodiny je následující jsou pak dvě. Případně s příchodem jedné rodiny přijde zástupce rodiny další, aby připravil půdu pro rodinu svojí. Takováto strategie je možná v případech, kdy odchod ze Slovenska se nerovná doslova úprku (před lichvou, policií, znepřátelenou rodinou).

Sňatková migrace do lokalit v České republice patří k rozšířeným typům migrace. Jde většinou o přirozeně vzniklá partnerství, pouze v jiné situaci by oba partneři zůstali ve svazku druh-družka. V situaci, kdy je jeden z partnerů migrantem, kvůli získání občanství uzavřou sňatek. Přitom je třeba dodat, že nejrozšířenější formou soužití mezi Romy je nesezdaný svazek, zejména mezi

⁴³ Výsledky byly zpracovány výzkumníky o.p.s. Člověk v tísni: Štěpánem Bolfem a Bronislavem Podlahou, odkazy na jména migrantů referují k příloze v části 7.3. – Výsledky terénního šetření.

střední a mladší generací. Takže ke sňatku je sice nutí rozdílné občanství, ale na další existenci vztahu tato skutečnost nemá vliv.

Fenomémem, na který upozorňují terénní sociální pracovníci, jsou tzv. „sňatky z rozumu“ (z lokalit, kterých se výzkum dotkl, šlo především o Ostravsko) kdy se muž nebo žena – v lokalitě, kterou znají přes návštěvy u příbuzných nebo přes „brigádníčení“ v minulosti – seznámí se svým partnerem vedeni racionální snahou o legalizování svého pobytu v České republice. Ze vzorku výzkumu vyplývá, že i takto původně racionální úvahou vedené svazky přetrvávají a přerostou do normálního partnerského vztahu.

U některých migrantů sehraje roli při výběru cílové lokality (ve smyslu azylové zařízení nebo rodina) předběžná informace o podmínkách v českých azylových zařízeních. Informace jsou buď přímo od člena širší rodiny, který už v azylovém zařízení v České republice pobýval nebo jde čistě o dohady náhodných známých, „z televize“ nebo prostě „z druhé ruky“. Výjimkou nejsou případy, kdy migranti nevyužívají azylových zařízení kvůli zprávám o tom, že jsou to „nebezpečná místa“, kde ženám reálně hrozí znásilnění, mužům bitky s Čečenci a Ukrajinci (právě tyto dva národy jsou největšími „nepřáteli“ Romů na azylu – u Ukrajinců je možným důvodem konkurenční vztah na „černém“ pracovním trhu). Faktem je, že azylových zařízení téměř nevyužívají rodiny ani jednotlivci, kteří mají v České republice nejbližší příbuzné. A naopak: z výsledků terénního šetření se zdá, že rodiny, které využívají českých azylových zařízení, nemají v České republice nejbližší příbuzné (rodiče, sourozence, případně děti – ti všichni žijí na Slovensku), ale často pouze vzdálenější (tety, strýce, bratrance atd.) a u těch se z nejrůznějších důvodů zdráhají žádat o pomoc. Neazyloví migranti – až na pár výjimek, snad potvrzujících pravidlo (viz solitérka paní H. z Chodova nebo paní Š. z Ostravy, která vyhledala rodinu svého druha) – se naopak v České republice obracejí na nejbližší příbuzenstvo: téměř ve všech případech jde o sourozence, děti a nejčastěji rodiče, kteří jsou trvale usídleni v České republice.

U azylových migrantů je pak třeba upozornit na to, že z jejich výpovědí vyplývá totální kolaps rodinné solidární sítě doma na Slovensku. Příbuzní, od kterých by snad očekávali pomoc v nouzi, je odmítli. Pravděpodobně neplatí, že široká romská rodina drží při sobě za jakýchkoli okolností. Časy se mění.

Zvláštní podskupinu tvoří ženy – migrantky v rámci i mimo azyl, které odešly ze Slovenska po hádkách s druhem, po rozvodu nebo poté, co byly opakovaně vystaveny domácímu násilí.

Obvykle (v drtivé většině) přicházejí i s dětmi. Pokud mají to štěstí a v České republice mají nejbližší příbuzné, uchylují se s prosbou o pomoc v nouzi právě k nim. Přitom „pomocí v nouzi“ rozumějme poskytnutí přístřeší, často i obživu dětí a ženy, která v České republice obvykle nedostává žádné finance a jen pracně se dostává k nějaké i jen drobnější sociální výpomoci. Situaci tyto ženy řeší různě: buď hledáním nového partnera nebo snahou najít legální práci, která by jim umožnila v českém systému normálně fungovat. Mezi Romy rozšířené nesezdané svazky tuto situaci ulehčují (není třeba vyřizovat rozvod na Slovensku). V případě, že migrantka utekla od manžela i s dětmi a chce na dálku iniciovat rozvod, dostává se do situace, kterou sama není schopná řešit (viz paní E.H. na Kladně).

Určitá skupina romských žen se stává předmětem obchodování s lidmi. Po roce 1989 obchod se ženami ze střední a východní Evropy výrazně vzrostl. V současnosti je známo, že se Česká republika stala jak zemí původu obětí, tak i zemí cílovou a tranzitní. Oficiální statistiky, které by přesně zachycovaly situaci obchodu se ženami v České republice, lze jen těžko vytvořit. Jedním z důvodů je fakt, že se obchod se ženami odehrává v ilegalitě. Podle informací z policejních zdrojů i od pracovníků terénních programů lze usuzovat, že se pouze malá část obchodovaných žen dostane do kontaktu s policií či podpůrnou organizací. Z údajů, kterými disponuje La Strada,⁴⁴ vyplývá, že do České republiky jsou obchodovány romské ženy ze Slovenska. Odhadovat celkové počty však není možné; stejně jako u dalších obětí obchodu se do kontaktu

⁴⁴ Údaje týkající se romských žen jako obětí obchodu s lidmi vyplývají z expertízy dodané českou organizací La Strada.

s La Stradou dostane jen nepatrná část romských obětí obchodu. Motivem k migraci za prací do ČR byla pro ženy, které se staly obětí obchodu s lidmi, snaha o zlepšení jejich životní situace a získání výdělku.

U romských žen dochází ke kumulaci rizikových faktorů pro obchod se ženami. Významně přítomnými rizikovými faktory jsou např. nezaměstnanost, chudoba, nízké vzdělání, přijatelnost nechráněného zaměstnávání, nedostatečná informovanost romských žen o obchodu s lidmi a o nabídce sociálních služeb pro oběti obchodu atd.; za specificky „romské“ rizikové faktory lze považovat odlišný postoj k ženským právům, orientaci na přítomnost, nárůst počtu emigrujících Romů a v neposlední řadě i exotičnost Romek pro potenciální kupce. Nelze opomenout i rizikové faktory vztahující se k České republice jako je geografická poloha, ekonomická situace státu, rozdíly ve výškách mezd mužů a žen a vysoké zisky plynoucí z obchodu se ženami. Romské ženy, které získávají prostředky prostitucí (ať už dobrovolně anebo jsou nuceny), bývají ubytovány přímo v romských komunitách. Je opodstatněné se domnívat, že i přestože je absorpční potenciál romských rodin vzhledem k migrantům ze Slovenska saturován, ubytování jednotlivé ženy, která díky provozování prostituce přináší do domácnosti peníze, není v komunitách problémem.

Ženy, které vyrostly v sociálně vyloučených lokalitách na Slovensku i jinde, vnímáme jako ohroženou skupinu vzhledem k obchodování. Důsledkem života v takových lokalitách, kde se reprodukuje mechanismy kultury chudoby, může být zvýšená tolerance k násilnému a psychopatickému jednání a snížená schopnost reflexe vlastní situace. Obchodované ženy, které jsou v ČR nelegálně, jsou v krátké době nuceny opustit republiku; doba, po kterou jsou tyto ženy v péči pomáhající organizace, je pro poskytnutí hlubších psychosociálních služeb nedostatečná. Ženy, kterým není možné poskytnout dlouhodobější psychosociální pomoc, se často vrací do prostředí, kde se setkaly s překupníky. Je riziko, že se stanou opakovaně obětí obchodu.

V cílových lokalitách se slovenští neazyloví migranti snaží svoji situaci řešit širokým spektrem metod, které se vzájemně prolínají podle toho, zda jde o solitéra, ženu s dětmi, kompletní nukleární rodinu nebo – jako v případě rodiny K. z Jeseníka – dokonce o několik vzájemně příbuzných nukleárních rodin, tedy celou část jednoho rodinného klanu (tzv. fajty). Data získaná výzkumem hovoří o tom, že situaci migrantům komplikuje fakt, že i jejich čeští příbuzní se v České republice potýkají s problémy, a to zejména s otázkou bydlení. Vystěhování do sociálně-etnicky vyloučených sídlišť pro „nepřizpůsobivé“ postihuje mnoho členů české romské komunity. Přijetí migranta v takové komunitě a legalizování jeho pobytu (o které se často reálně uchází) brání například neochota majitele nemovitosti (ať už jde o obec nebo soukromníka) k přihlášení do trvalého bydliště (viz případ paní R. z ostravských Mariánských Hor).

Situace ve městech a na venkově je v této souvislosti odlišná: zatímco migrant, který vyhledá příbuzné na vesnici, je okolnostmi nucen svou situaci (legalizaci pobytu) začít neodkladně řešit – je tu všem na očích a při návštěvě, která se vleče měsíce, neunikne pozornosti úřadů, někteří informátoři upozornili na fakt, že ve velkých městských aglomeracích (Ostrava je opět dobrým příkladem) se i kompletní migrantská rodina může delší čas držet z dohledu úřadů a do péče např. terénních sociálních pracovníků se dostává až v okamžiku, kdy musí začít řešit nějaký problém (často začne působit obava z případného odebrání dětí). Jinými slovy – početné romské městské komunity mají tu vlastnost, že mohou migranty téměř dokonale absorbovat. Samozřejmě na přechodnou dobu.

Nápor migrantů ze Slovenska zažívají zejména moravská města – opět výrazně například Ostrava – každý měsíc, krátce po vyplacení sociálních dávek ve Slovenské republice, kdy se jakž takž solventní rodiny (kterých podle jednoho z informátorů bývají „desítky“) vydávají na cestu, kterou si v jiné fázi měsíce nemohou dovolit, neboť jsou bleskově oškubány úžerníky a zbytek peněz (je-li nějaký) obvykle hbitě utratí.

Jednou z technik „zabydlení se“ slovenských neazylových migrantů v Česku, kterou ale výrazně omezuje solventnost rodin, je ta, kdy v České republice dlouhodobě usedlí členové fajty získají formálně nemovitost, do které se pak nastěhuje migrující rodina. Záleží pak na vůli samosprávy, jestli Slováky v obci přihlásí nebo ne.

Uváděné ekonomické důvody pro migraci

Patří k zásadní faktorům ovlivňujícím současnou romskou migraci ze Slovenské republiky do České republiky.

A/ sociální dávky – oproti očekávání se snížení maximálního možného příspěvku rodině na hranici 10.500,-, které v Slovenské republice platí od ledna roku 2003, nijak nepromítlo ani v jediné z výpovědí respondentů výzkumu coby důvod startující migraci do jiného státu včetně České republiky. Do jisté míry to může být dáno faktem, že snížení příspěvku bylo u mnoha romských rodin závislých na sociálních příspěvcích kompenzováno zvýšením jiných sociálních plateb. Jak ale vyplývá z informací zjištěných na Slovensku, k jistému snížení celkového objemu příjmů skutečně dochází. Samotnými aktéry ale není snížení příspěvku vnímáno jako primární problém. Nakonec je u mnoha romských rodin beztak jedno, jak vysoké dávky budou měsíčně pobírat, neboť jejich zadluženost u úžerníků už dosáhla takové úrovně, že co dostanou, to hned zase odevzdají a musí si půjčit znovu. O kvalitě živobytí nerozhoduje výše dávek od státu, ale ochota úžerníků půjčit tolik a tolik.

B/ placená lékařská péče – jako jeden z důvodů odchodu ji zmiňují některé mladé rodiny v azylových zařízeních. S malými dětmi je třeba chodit k lékaři často, několik stovek korun měsíčně je příliš velký zásah do už tak vratkého rodinného rozpočtu. Celkově ale tato okolnost mezi důvody odchodu rozhodně nepřevažuje. Je to jenom jeden z méně významných *push* faktorů.

C/ nezaměstnanost ve Slovenské republice versus pracovní příležitosti v České republice – Česká republika je v očích romských migrantů ze Slovenské republiky jakousi „zemí zaslíbenou“. Možnost pracovat na černo (pokud tato možnost existuje) využívají takřka všichni zdraví mužští jedinci. Jde o organizovanou pracovní migraci, na které se podílejí jak čeští, tak slovenští podnikatelé, kteří mají mezi Romy prostředníky. Ti zase na Slovensku vyhledávají potřebné levné pracovní síly. Opět je třeba upozornit, že organizovaná pracovní migrace není doménou slovenských Romů, stejně tak dojíždějí do České republiky pracovat „bílí“ Slováci. Přitom přijet do České republiky pracovat může být často velmi riskantní, zejména při první návštěvě. Azylové domy např. v pražském Karlíně často vyhledávají slovenští Romové, kteří nedostali za práci vůbec žádnou nebo oproti původní dohodě jen mizivou mzdu pár set českých korun, pracovali pouze „za polévku“ s příslibem budoucí výplaty a při snaze dostat se nyní domů se dostávají do vážných problémů. Přes tato rizika se Romové ze Slovenské republiky ucházejí o práci v České republice, jen velice nízké procento však získá normální smlouvu (výzkumem doložen jediný případ, kdy respondent získal práci díky neúnavné práci a kontaktům místního sociálního pracovníka).

ZJIŠTĚNÁ SOCIÁLNÍ SITUACE HOSTITELSKÝCH LOKALIT V ČESKÉ REPUBLICĚ

Sociální faktory

Prostorová segregace: většinou segregovaná sídliště pro neplatiče nebo místa s větší kumulací příslušníků romské komunity v českých městech a vesnicích. Např. i holobyty jsou hodnoceny jako pořád lepší než osada.

Diskriminace: je menší než na Slovensku - lidé jsou tu „slušnější“, dokážou pomoci, navíc se tu Romové dostanou nějakým způsobem k práci, za kterou v ideálním případě dostanou zaplacenou.

Sociální patologie: v rámci segregovaných sídlišť jsou sociálně patologické jevy jako alkoholismus, narkomanie nebo gamblerství zcela obvyklé. V jednom bohužel nezdokumentovaném případě (lokalita Chodov, rodina pana B.) byla podána informace o přítomnosti několika nezaměstnaných mužů ze Slovenské republiky, které spojuje záliba ve fetování toluenu.

Prostituce: výzkum ukázal, že v případě dlouhodobých migrantů ze Slovenské republiky se pravděpodobně jedná spíše o prostituci neorganizovanou, žena přivydělává na živobytí rodině, do

kteří přišla. Prostituce je jev rozšířený zejména v západních Čechách – vícero informátorů z řad romských aktivistů zastává názor, že organizované prostituce ubývá a přibývá těch, které tento způsob obživy drží nad sociálním dnem.

V omezeném vzorku respondentů, který byl výzkumem kontaktován, nebyl zaznamenán žádný případ krátkodobé neregistrované migrace za účelem prostituce. Jen v jediném případě zmíněna členka rodiny (sestřenice paní E. H. z Chodova u KV), která dojíždí do Čech, si přivydělává „šlapáním“.

Kulturně specifické faktory

Rodinné sítě – mají v romských komunitách zásadní sociální význam. V rámci slovenské romské migrace do České republiky je ale velmi těžké roli rodinných vazeb zobecnovat. Části rodových klanů, které žijí trvale v Čechách, mají vůli pomáhat přichozím ze Slovenska. Protože ale život jak v Čechách, tak na Slovensku a nakonec kdekoli jinde je hodně o „prostředcích“ k živobytí, může se docela snadno stát, že i blízcí příbuzní, u kterých je vůle i pocit povinnosti pomoci rodině obvykle největší, musí přichozí rodinu po čase doslova vyhnat. Při nedostatku financí – Slováci tu nedostávají podporu, v nejlepším případě maximálně důchod – a při omezené kapacitě bydlení nezřídka v sociálních bytech – např. šestičlenná migrantská rodina v 1 + 1 u matky v České republice – se ani není co divit. Zoufalí migranti pak končí na ulici nebo v lepším případě v azylových zařízeních (rodina H. v Zastávce u Brna) s vidinou bližícího se nuceného návratu na Slovensko. Dá se říci, že proti stále funkční rodinné solidaritě (u nejbližšího příbuzenstva) stojí neřešitelný nedostatek financí potřebných na alespoň základní fungování domácnosti (prohloubený faktem, že valná část českých příbuzných je také na podpoře). Společné fungování prostě neutáhnou. Ani práce „na černo“, která není stálá, ani sběr šrotu, kterým si mnoho Slováků v České republice přivydělává, to nevyřeší.

Někteří z příbuzných se bojí, aby neměli problémy ve svém bydlišti: pokud žijí mezi gádži, nechtějí doma slovenské příbuzné (zde hrají roli statusové rozdíly: vlastně už vůbec to, že někdo z rodiny bydlí v Čechách, z něj dělá něco víc), pokud žijí v romském ghettu, mají strach z „bonzování“ sousedů (migrant, Sokolov: „Na černo nedělám, ohrozil bych rodinu. Tady by mě hned někdo udal. Záviděli by, že já práci mám, oni ne.“).

Lichva (úžera): s úžerou coby motivačním faktorem migrace se lze setkat ve výpovědích především – ale nikoli výlučně (viz rodina pana K. z Jeseníka!) – azylových migrantů. Do problému s romskými, ale překvapivě často také s neromskými lichváři se dostali zejména při půjčkách na placení nájmu a služeb v domovské lokalitě. Jen zřídka jde o horentní částky (obvykle maximálně v řádech desítek tisíc korun), ale pro rodinu, závislou na podpoře státu, je neustálý, často velmi nevybíravý tlak vymahačů (výhrůžky násilím na členech rodiny, ničení zařízení domácnosti, v osadách může dojít i ke zboření obydlí – viz paní Š. ze Spišské Nové Vsi) natolik stresujícím faktorem, že kvůli němu neváhají opustit domovskou ves či město. V prostředí městských sídlišť je pak lichva spojena se ztrátou bydlení: Dosáhne-li dluh u lichvářů takové výše, v jaké se „zrovna“ pohybuje cena dekretu na byt zadlužené rodiny, vybere se dlužná částka právě formou odstoupení bytu.

Poměrně novým fenoménem, který zvláštním způsobem parafrázuje romskou lichvu, je činnost některých společností (firmy poskytující okamžité půjčky na vysoký úrok), jejichž klienti se dostávají do podobných problémů, jako kdyby využívali nabídky úžerníků. Firmy tohoto typu působí v rámci nastavených legislativních podmínek legálně jak na Slovensku, tak v České republice.

Status a sociální struktura: výpovědi azylových i neazylových migrantů potvrzují závěry výzkumu, že totiž české prostředí je Romy ze Slovenska vnímáno jako statusově vyšší – díky pozitivům, jako je menší diskriminace kvůli barvě pleti, lepší životní perspektiva, možnost najít práci, bydlení „na úrovni“. Otázkou pro případný další výzkum je, zda se ochota k přijetí mění v odmítnutí u vzdálenějších příbuzných – soudě podle výpovědí samotných migrantů, kteří hovoří o ostychu ke kontaktování vzdálenějšího příbuzenstva. Díky častému zevrubnému popisování

respondenty se zdá, že postupné odumírání vzdálenějších příbuzenských vazeb může být dlouhodobým důsledkem rozdělení Československa.

Startující faktory migrace:

	Neazylová migrace	Azylová migrace
Úžera	1	2
Úžera spojená se ztrátou bydlení	0	4
Ztráta bydlení	8	4
Domácí násilí	2	1
Diskriminace	0	3
Návrat do Čech	9	1
Příchod za rodinou / nalezení partnera	14	0
Pracovní migrace	5	0
Snížení dávek	0	0
Lepší životní perspektiva	2	0

Jak je z tabulky zřejmé, mezi nejvýraznější faktory migrace u azylových migrantů patří úžera a ztráta bydlení (i v kombinaci). Naopak u neazylové migrace je nejčastěji uváděným důvodem příchod za rodinou nebo nalezení partnera a vytvoření nové rodiny.

5. Typy a mechanismy migrace⁴⁵

A. Neregistrovaní migranti

Jedná se o deprivované jedince nebo rodiny, bez jakýchkoliv snah o zapojení se do systému cílové země (hledání práce, úsilí o trvalý pobyt či potvrzení o přechodném pobytu). Jsou to lidé, kteří se pohybují zejména po trasách rodinných sítí, nejčastěji pak jednotlivci, kteří hostitelskou rodinu využívají jako místo přechodného bydliště, často i bez vlastního podílu na fungování domácnosti. Nehledají aktivně pracovní příležitosti, omezují se na výdělek ze sběru kovového odpadu nebo drobnou kriminalitu. Tato forma migrace, vzhledem k častému nulovému vkladu migrantů do společné domácnosti, může hostitelskou rodinu, zejména pak nízkopříjmovou, do značné míry finančně vyčerpávat. Podle poznatků získaných terénním šetřením se lze domnívat, že tato forma migrace je v současnosti ustupující, a to díky zhoršujícím se ekonomickým podmínkám hostitelských domácností, většímu dohledu samospráv nad využíváním bytového fondu a postupnému rozpadu solidarity romských velkorodin, podmíněnou narůstající statusovou odlišností Romů „z Čech“, vzhledem k „slovenskému“ příbuzenstvu, menší frekvencí návštěv, odumíráním starší generace, apod. V mnoha případech vyústí takováto migrace v bezdomovectví migrantů – do života na ulici.

Zvláštní součástí této kategorie jsou „mladí dospělí“, náctiletí propuštěnci z dětských domovů nebo jiných institucí ústavní péče, kteří v České republice hledají rodiče či příbuzenstvo nebo možnost snazšího přežívání formou příležitostné prostituce, a to jak heterosexuální, tak i homosexuální. Respondenti šetření udávají vzestupnou tendenci této formy migrace náctiletých. Ke srovnání a možnému určení vzestupnosti však chybí četnější data.

⁴⁵ Kapitola byla sepsaná na základě podkladů výzkumníků o.p.s. Člověk v tísni Ondřeje Podušky a Michala Tošnera a výsledků jejich výzkumné sondy v rámci projektu Imigrační-Azylová realita v České republice OAMP-770/2003

Mezi převažující důvody migrace těchto neregistrovaných migrantů patří:

- ztráta bydlení
- útěk před domácím násilím
- útěk před dluhy, respektive vymáháním dluhů (úžera)
- snazší přístup k příležitostné prostituci

Nejrozšířenější je v kraji Moravskoslezském, díky blízkosti hranice, a v lokalitách kraje Ústeckého a Karlovarského. Migrace náctiletých byla šetřením zachycena v hlavním městě Praze.

B. Migrace za prací (dočasná)

Tento typ migrace patří k historicky starším. Rozdělení společného státu přineslo do dříve relativně bezproblémového pohybu osob jistá omezení, i přesto mají v současnosti občané Slovenské republiky v České republice prakticky otevřený pracovní trh. Tento fakt, společně s malou jazykovou bariérou a znalostí českého prostředí, větší poptávkou na pracovním trhu a lepší možností výdělků činí práci v České republice stále atraktivní.

Migrující pracovníci mohou v České republice pracovat jak na oficiální kontrakt, což s sebou přináší pro pracovníka výhody po návratu domů (vyhnutí se vyřazení z evidence dávek sociální pomoci), tak bez něj „na černo“, což je pro změnu preferováno zaměstnavateli. Práce „na černo“ je z tohoto důvodu častým jevem – najímaný pracovník si podmínky diktovat nemůže a jeho jediným cílem je výdělek.

Pracovní migraci považujeme za dočasnou, neboť migranti odcházejí s cílem vydělat peníze a po návratu je dle potřeby využít. Pracovní migrace je jevem sezónním – v souvislosti s nejčastěji vykonávanými profesemi (stavební práce, výkopové práce) probíhá především od jara do podzimu. V jednotlivých případech se může jednat o opakovanou migraci – ať již probíhá několikrát v průběhu jednoho roku nebo dlouhodobě, ale opakovaně po několik let. Možnost výdělků v České republice je považována za natolik atraktivní, že migrující dávají přednost práci na černo před dodržováním podmínek pro evidenci v systému státní sociální podpory. Zajímavým novým fenoménem je určitá interference pracovní a azylové migrace, kdy je pobyt v azylovém zařízení využíván jako zázemí pro práci „na černo“. Migrace za prací se jeví zároveň jako typicky mužská záležitost.

C. Žadatelé o azyl

V souvislosti s rozdělením Československa je azylová migrace ze Slovenské republiky do České republiky novým jevem. Skupina žadatelů o udělení azylu je skupinou mediálně i politicky nejvděčnější a z toho důvodu rovněž nejčastěji zmiňovanou. Skutečně lze říci, že azylová migrace ve směru Slovenská republika – Česká republika je v posledních několika letech narůstajícím jevem. Zkušenosti s azylovou migrací jsou v romských komunitách velice časté – když ne osobní, pak zprostředkované v rámci širší rodiny. Tyto zkušenosti jsou prezentovány většinou velmi pozitivně, zejména pak pobyt v azylových zařízeních v zemích západní Evropy. Představa i zpětná prezentace českých azylových zařízení pak vyznívá rovněž kladně, zároveň však existuje poměrně jasná představa o podmínkách – zejména finančních – v českých azylových zařízeních. Současná obliba českých azylových zařízení pramení zejména z: geografické blízkosti, malé nebo žádné jazykové bariéry, perspektivy zdlouhavé procedury a rovněž též možnosti přivydělání peněz prací „na černo“. Jedním z důvodů azylové migrace je rovněž vidina jakési „dovolené“, odpočinku od stresujícího života doma. Až na výjimky migranti neodcházejí s opravdovým záměrem získat skutečný azyl, neúspěšnost procedury je předem očekávaná. Po dobu svého pobytu se pak většinou snaží o co největší finanční profit ze svého postavení – zejména muži využívají nabídek práce „na černo“ k vytvoření kapitálu pro opětovný pobyt doma. V souvislosti s tím se lze setkat i s odchodem do azylu, iniciovaným úžerníkem a motivovaným výdělkem ke splacení dluhu (viz rodina pana Ku, Košice – výzkum Imigrační/Azylová realita v České republice, OAMP – 770/2003). Takto organizovaná migrace se v průběhu našeho výzkumu ve směru Slovenská republika – Česká republika nepotvrdila, byla zaznamenána pouze do zemí

západní Evropy, ovšem vyloučit její existenci i v případě azylových zařízení v České republice nelze. Někteří z respondentů jsou pak rozhodnuti po vypršení dvouletého zákazu žádat v České republice o udělení azylu znovu.

D. Vícenásobní migranti, proměnlivé kategorie pobytu

Za zvláštní skupinu můžeme označit ty rodiny a jedince, kteří v různě dlouhém časovém horizontu podnikli několik přesunů mezi lokalitami v České republice a Slovenské republice. V delším časovém horizontu se jedná například o Romy, jejichž rodiče odešli do České republiky, kde založili rodiny a strávili produktivní část života. Na stáří se pak vraceli i s dětmi zpět (motivem byla např. starost o nemocné rodiče narozené v České republice). Výsledkem tohoto pohybu generace rodičů jsou Romové, kteří vyrostli v České republice, přestěhovali se s rodiči do Slovenské republiky a po vzniku hranice si nechali zaregistrovat občanství Slovenské republiky. Četné případy azylové migrace představují lidé s tímto příběhem, kteří usilují o opětovné přesídlení. V tomto jim brání právě hranice vzniklá v roce 1993 a jejich slovenské občanství. To působí problémy především díky náročnému postupu při legalizaci pobytu a vyřazení ze systému sociální pomoci. Z tohoto důvodu pak žádají o udělení azylu. Vzhledem k tomu, že se narodili v Čechách, doufali v získání občanství a docílení tak legálního přemístění do České republiky. Podle jejich slov se často cítí být spíše Čechy. Z toho důvodu se domnívají, že jejich žádost bude kladně vyřízena. Rodinu mají jak v České republice, tak ve Slovenské republice. Někteří využívají existujících blízkých příbuzenských vazeb v České republice k neazylové migraci.

Mezi vícenásobné migranty můžeme zařadit i skupinu zcela odlišnou. Jde o typ vícenásobných azylových migrantů, kteří se v důsledku ztráty zázemí v domovské lokalitě stávají chronickými azylanty. Jde například o případy žadatelů o azyl v zemích Evropské unie. Důsledkem neúspěšné azylové migrace z ekonomických důvodů je vznik právně a ekonomicky složité situace. Kvůli pohledávkám ve Slovenské republice během nepřítomnosti dochází k ztrátě bydlení. Dalším důsledkem je vyřazení ze systému sociálních dávek na půl roku. Ztráta bydlení a příjmu se stává *push* faktorem k další žádosti o azyl v jiné zemi Evropské unie, která bývá opět negativně posouzena. Po návratu jsou v nevyhovujících podmínkách, svůj pobyt chápou jako provizorium a plánují další odchod, z nedostatku prostředků tentokrát do České republiky. Azylové řízení je chápáno jako východisko ze situace, kdy se ocitli bez vlastního bydlení, a reakce na ztrátu vazeb na domovskou lokalitu. Jiný typ představují žadatelé chápající pobyt v uprchlickém zařízení jako „odpočinek“ a po uplynutí dvouleté lhůty, během níž nemohou znovu žádat o udělení azylu, žádají znovu. *Push* faktorem, je jednotvárnost života v domovské lokalitě. Takové rodiny nepočítají se získáním azylu.

5.1. Azylová migrace

Převažujícím motivem u zkoumaného vzorku azylové migrace byla shledána úžera spojená se ztrátou bydlení (6 případů) a ztráta bydlení (3 případy) spojená s návratem do České republiky, považované za domovský stát.

Romští žadatelé o udělení azylu v České republice si jsou z většiny dobře vědomi mizivé šance na jeho udělení. Přežívají pouze dohady o možnosti „humanitárního azylu“ u nemocných či zdravotně postižených. Azylová zařízení jsou užívána jako základna pro sňatkovou strategii, hledání přístupu k výdělečné činnosti, nebo prostě jako vítaná změna bydlení ve srovnání s výchozí situací v domovské lokalitě. Nabídka repatriace se často užívá k prodeji zakoupených jízdenek. Část neúspěšných žadatelů nebo „repatriovaných“ prokazatelně zůstává na českém území. Po vypršení dvouleté lhůty od zamítnutí žádosti řada z nich opět zažádá o udělení azylu a to i v případě, že jsou zpět doma na Slovensku.

Azylová zařízení v České republice jsou pro některé z žadatelů pouze jednou ze zastávek na jejich útěku ze Slovenské republiky (paní L. z azylového zařízení Vyšší Lhota). Část azylových migrantů deklarovala, že klíčovou roli při volbě cílové země sehrály finanční limity

(„Kdybychom měli více peněz, zkusili bychom Německo.“ – paní M. z azylového zařízení Bruntál). Obecně tedy platí, že o udělení azylu v České republice žádají především chudší Romové, často z nejzaostalejších oblastí východního Slovenska. Země, které jsou dnes nejčastěji zmiňovány coby vhodné k žádání o azyl, je Belgie (kde má mnoho východoslovenských Romů blízké příbuzné) a Německo. Odhodlání nevracet se na Slovensko za žádnou cenu (tedy ani po definitivním zamítnutí žádosti o azyl nebo dobrovolném přerušení azylové procedury) naznačují takřka bez výjimky všichni žadatelé – ti, kteří už jsou v azylových zařízeních poněkolkáté, hovoří o napjaté atmosféře, pronásledování ze strany úžerníků nebo policie, navíc jsou jim na půl roku zastaveny dávky. Skutečně i výzkum narazil na případy lidí, kteří se po přerušení azylové procedury nevracejí na Slovensko, ale pokoušejí se prodloužit si pobyt v České republice nebo zde zůstat, mnohdy i ve stejném městě, kde je azylové zařízení. Protože chybí možnost vyhledat pomoc nejbližších příbuzných (jsou na Slovensku) často se např. vmísí do místních statusově nejnižších vrstev. Odhadnout počet takto zde „živořících“ osob výzkum bohužel neumožnil, ale rozhodně tu takové případy jsou.

Mezi slovenskými romskými žadateli o udělení azylu zároveň panuje povědomí o tom, že jejich šance na získání azylu v České republice jsou za současné situace nulové. Vnímají pobyt v azylovém zařízení jako provizorní, ale alespoň nějaké řešení jejich problému. „Dovolenková“ migrace slovenských Romů do azylových zařízení v České republice jistě existuje („azylový prospektor“ se vrátí do domácí lokality a rozšíří pověst o tom, že v Čechách v azylovém zařízení „je dobře, všechno vám tam platí, je to jako dovolenka“, tím strhne další rodiny), výzkum ji ale nemůže explicitně doložit.

Z analýzy výpovědí se jeví, že se mezi Romy, kteří v České republice žádají o udělení azylu, tradují osvědčené „azylové“ historky (viz klasický případ rasové diskriminace při hledání zaměstnání v Slovenské republice: „Zavolal jsem – Přijďte, místo máme. Přišel jsem – Práce není.“). Podobně se v rámci azylových zařízení lze poměrně často setkat s historkou o „mafii“, která po svých věřitelích požadovala úrok dokonce vyšší než 100%. Vliv předávání těchto vyprávění může mít i lokální charakter migrace ze Slovenska do azylových zařízení v České republice (po návratu domů se v domovské lokalitě příběh předává dál těm, kdo se o azyl chystají žádat a rozhodují se pro migraci). Zohlednit reprodukční kanály uváděných důvodů odchodu ze Slovenské republiky by však znamenalo uskutečnit samostatný výzkum.

5.2. Neazylová migrace

Za převažující motivaci u respondentů neazylové migrace byl shledán odchod za rodinou nebo odchod za partnerem (14 případů). Na druhém místě návrat do České republiky jakožto do místa, které respondenti, byť nositelé slovenského občanství, považují za domovský stát (8 případů), a na třetím místě figuruje ztráta bydlení. Úžera jako rozhodující faktor byla zjištěna u jedné početnější, *de facto* skrývající se rodiny. Není však vyloučeno, že takovýchto skrývajících se rodin je násobně více.

Všechny případy neazylové migrace, na které výzkum narazil, měly za cílovou zemi Českou republiku. Právě ta naplňuje představy Romů o zemi, ve které se (sice vůbec ne lehko) „dá žít“ – najdou tu práci, i když téměř výhradně „na černo“, často tu bydlí i v lepších podmínkách, než v jakých žili na Slovensku (tuhle skutečnost zdůrazňují zejména mladí migranti z romských osad). Kromě jediného případu sňatkové migrace (paní E.H. z Chodova) zde migranti mají příbuzenské zázemí, což je jistota, kterou další země většinou nenabízejí.

Šetření indikuje, že absorpční schopnost romských rodin v České republice vůči přítomným slovenským migrantům je saturována a případný zvětšující příliv bližšího či vzdálenějšího pauperizovaného příbuzenstva bude odmítán a odkazován na možnost pobytu v azylových zařízeních. Takovýto postoj by se mohl změnit pouze větší nabídkou na pracovním trhu, zvláště ve stavebnictví nebo při výkopových pracích. Lze předpokládat, že větší část přítomných romských migrantů ze Slovenska bude postupně absorbována, ať již jako stálá klientela charitativních organizací různého typu (případ Kojetína), bude žít na dostupných sociálních

dávkách při uplatnění sňatkové strategie nebo přežívat na příležitostných výdělcích či trpěna v obydlích příbuzenstva a přátel. Tento odhad vývoje vychází především z bytové situace hostitelských domácností v České republice, která se u většiny romských sociálně vyloučených lokalit rapidně zhoršuje, a to jak kvalitou, tak nákladností. Rovněž větší kontrola bytového fondu samosprávami (viz Neštěmice v Ústí nad Labem), snaha samospráv zbavovat se „romských baráků“ odprodejem soukromým subjektům (Mladá Boleslav, Opava), které pak Romy manipulují k vystěhování (leckdy jsou to etnicky romští podnikatelé) nebo nasazují neúměrné nájemné (Cheb), působí v praxi anti-migračně. Možnost bydlení je pro tento typ migrace zásadní a jeho nedostatečnost minimalizuje *pull*-faktory.

ORGANIZOVANÁ PRACOVNÍ MIGRACE

Jedná se o krátkodobou, maximálně několikaměsíční, pracovní migraci organizovanou většinou romskými podnikateli – občany České republiky nebo Slovenské republiky. Většinou jsou najatí dělníci řádně nahlášeni na domovských sociálních úřadech. Jde až na výjimky o muže. Výdělek schraňují a odvázejí rodinám. Z větší části jsou ubytováni v prostorách zajištěných podnikateli (často sklady a výrobní haly), z menší části na ubytovnách, výjimečně u příbuzenstva (Praha – Karlín). Tento typ migrantů nemá tendenci k usazování. Příčinou jsou možnosti bydlení, které se jeví pro případné přistěhování rodiny jako nedostupné.

5.3. Závěry analýzy mediálního prezentování problému migrace Romů ze Slovenska do České republiky v období květen 2000– červen 2003⁴⁶

Na základě analýzy přístupu českých celostátních a regionálních médií k problému migrace slovenských Romů do České republiky je možné vykázat několik obecných trendů v přístupu k informování o výše zmíněném problému.

Prvním zásadním trendem je postupná změna povahy problému migrace slovenských Romů do ČR ve sledovaném období. V průběhu první vlny zájmu médií je celý problém migrace slovenských Romů do ČR představován výhradně jako problém azylové migrace. V druhé vlně mediálního zájmu o výše zmíněný problém, která trvá s přestávkami od října roku 2002, se povaha tohoto problému v mediálním prostoru ČR začíná posouvat směrem ke zvyšování akcentu na neazylovou migraci.

V rámci období říjen 2002 – červen 2003 se neazylová migrace slovenských Romů do ČR stává hlavním tématem, které je zmiňováno v souvislosti s migrací slovenských Romů do ČR. Od března 2003 se začíná v českých médiích objevovat také téma přechodné (pracovní) migrace.

V souvislosti s vnímáním problému migrace slovenských Romů do ČR v českých celo-státních i regionálních médiích se ukazuje výrazné snížení zájmu o informace poskytované médiím od pracovníků Úřadu vlády a ministerstev ČR. Tento druhý zásadní trend je důsledkem změny povahy vnímání problému migrace slovenských Romů do ČR v českých médiích (postupného snižování zájmu o azylovou migraci a zvyšování zájmu o migraci neazylovou). V roce 2000 se česká média obrací ve velké míře na tiskové mluvčí MV ČR, MZV ČR a Cizinecké policie ČR. Od roku 2002 se struktura informací, které česká média požadují od úředníků státní správy, zásadním způsobem mění ve směru zvyšování zájmu o informace od pracovníků, kteří mají zvýšenou kompetenci ve vztahu k řešení sociálních problémů romské komunity v ČR.

Třetí zásadní trend v přístupu médií k problému migrace slovenských Romů do ČR, který souvisí s postupným snižováním důrazu na azylovou migraci a zvyšováním zájmu o neazylovou povahu migrace, je zvyšování zájmu celostátních i regionálních médií o informace od pracovníků nevládních organizací (IOM, Socioklub, Člověk v tísni). Tento zájem se v rámci celostátních médií od roku 2000 zvyšuje a u regionálních médií, kdy ve sledovaném vzorku v roce 2000 zcela absentuje, se objevuje až v roce 2003.

⁴⁶ Pro IOM vypracoval Vlastimil Vintř

Důsledkem výše zmíněné změny vnímání povahy problému migrace slovenských Romů do ČR v českých médiích, a s ní souvisejícího posunu, je i modifikace „hry čísel“, která doprovází komentování migrace slovenských Romů v českých médiích od samého počátku. V roce 2000 česká regionální i celostátní média uváděla výhradně počty slovenských žadatelů o azyl, které vycházely ze statistik Cizinecké policie ČR a MV ČR. V souvislosti s postupným zvyšováním zájmu médií o informace od pracovníků nevládních organizací a pracovníků státní správy, kteří se zabývají řešením sociálních problémů romské komunity v ČR, se od října roku 2002 objevuje informace o tom, že slovenských Romů je v ČR více, než kolik uvádějí zmiňované statistiky, neboť počty neazylových migrantů je obtížné zjistit. Obava z vyššího počtu slovenských Romů v ČR je však těmito pracovníky státní správy vyslovována výhradně v kontextu obav z ještě hlubšího propadu romských komunit, které absorbují tyto migranty ze Slovenska.

Zásadní posun přináší článek Petra Holuba (Hospodářské noviny 13.3.2003), ve kterém sám autor, aniž by přímo citoval některou z kompetentních osob, tvrdí cit.: „*Odhady, kolik Romů skutečně přišlo, jsou obtížné, pohybují se mezi pěti a dvaceti tisíci osobami v letošním roce.*“ Od tohoto okamžiku začíná být výše zmíněný „odhad skutečného počtu“ slovenských Romů v ČR ostatními novináři různě interpretován; od čísla 20.000 od počátku 90-tých let, až po 20.000 jen za první měsíce roku 2003 (viz redaktorka Štěpánka Duchková 26.5.2003 v pořadu TV Prima K věci). Číslo 20.000 slovenských Romů v ČR je pak v průběhu dubna až června 2003 spojováno s motivem omezení sociálních dávek na Slovensku a snahou slovenských Romů „přilepšit si“ využíváním sociálního zabezpečení v ČR a stává se mediálním „hitem“, který stále více vytlačuje informace o počtech azylantů ze Slovenska.

Čtvrtým základním trendem je radikální zvýšení zájmu politiků o problém migrace slovenských Romů do ČR. Tento zvýšený zájem českých politiků vykazuje souvislost s tím, jak se v českých médiích zvyšuje důraz na neazylovou povahu migrace a migraci přechodnou (pracovní) a s návštěvou prezidenta ČR Václava Klause na Slovensku v březnu 2003.

Migrace slovenských Romů do ČR je po celé sledované období vnímána jako sociální problém. V roce 2000 výhradně jako problém využívání zabezpečení, které je poskytováno azylantům v uprchlických táborech. V období 2002 – červen 2003 se důraz přesouvá na problém možného využívání sociálního zabezpečení, které je ze strany státu poskytováno sociálně slabým občanům ČR a možného zneužívání tohoto sociálního zabezpečení Romy ze Slovenska. Od března 2003 se pak začínají objevovat obavy o český trh práce v oblasti nekvalifikovaných pracovních profesí.

Při porovnání způsobu informování o problému migrace slovenských Romů do ČR v českém a slovenském celostátním tisku ve sledovaném vzorku je možné identifikovat základní odlišnosti v míře důrazu, který slovenský celostátní tisk klade na důvody odchodu Romů ze Slovenska.

Zatímco články v českém celostátním tisku, v rámci sledovaného vzorku, uvádějí důvody odchodu Romů ze Slovenska vždy, slovenský celostátní tisk jen v 62% případů. Naopak, pokud sledovaný slovenský tisk informuje o důvodech odchodu Romů do ČR, soustřeďuje se, stejně jako český celostátní tisk, vždy na obecně špatnou ekonomickou situaci, která stojí v pozadí migrace slovenských Romů do ČR. Odlišná je však struktura těchto ekonomických důvodů odchodu, kdy český celostátní tisk zásadním způsobem zdůrazňuje téma snížení sociálních dávek, zatímco sledovaný slovenský celostátní tisk si ve zvýšené míře všímá problému extrémně vysoké nezaměstnanosti v rámci romské komunity na Slovensku.

S tímto rozdílem ve zdůrazňovaných důvodech, které vedou Romy ze Slovenska k odchodu do ČR, souvisí skutečnost, že slovenský celostátní tisk ve sledovaném vzorku, ve větší míře než český celostátní tisk, informuje o přechodné (pracovní) povaze romské migrace do ČR, která má sezónní charakter. Český celostátní tisk si naopak všímá hlavně neazylové povahy migrace slovenských Romů do ČR a dává ji do souvislosti se snahou těchto Romů využívat sociální systém v ČR.

Tento rozdílný trend může mít souvislost se strukturou mediálních prohlášení, na která klade slovenský celostátní tisk ve sledovaném vzorku důraz. Na rozdíl od českého celostátního tisku, který v rámci zveřejňovaných článků preferuje prohlášení českých politiků, slovenský celostátní

tisk preferuje více než prohlášení českých politiků vyjádření pracovníků státní správy ČR, kteří mají zvýšenou kompetenci v rámci řešení sociálních problémů romské komunity v ČR.

Z analýzy mediálního prezentování migrace slovenských Romů do ČR ve sledovaném období květen 2000 až červen 2003 vyplývá zásadní trend, který tvoří pozadí problému migrace především v českých médiích. Je jím postupná změna kontextu, do kterého, ať již explicitně nebo implicitně, především česká média (jak celostátní, tak regionální) problém romské migrace zasazují. Zatímco v roce 2000 to byly ploty uprchlických táborů, které problém lokalizovaly, v roce 2002 dochází k tomu, že jej začínají média prezentovat jako cosi neuchopitelného (viz říjen a listopad roku 2002, kdy jsou média poprvé informována o tom, že neazylovou migraci Romů do ČR je možné v nějaké míře identifikovat v rámci romské komunity v ČR), nicméně v kontextu sociální skupiny na okraji společnosti, která má své specifické problémy. Politickým tématem v rámci českého a slovenského mediálního světa se problém migrace slovenských Romů do ČR stává tehdy, když je dán do kontextu, který má širší společenský dosah, a to obav z masového využívání sociálního zabezpečení v ČR a obav z těžko identifikovatelné a těžko postižitelné konkurence na trhu práce v rámci nekvalifikovaných profesí.

6. Závěry a doporučení

Situaci větší části etnické skupiny slovenských (a maďarsko-jazyčných) Romů v České republice, ať již občanů České republiky zažívajících různé stupně sociální deprivace v prostorově segregovaných lokalitách nebo občanů Slovenské republiky – žadatelů o udělení azylu či migrantů dlouhodobě se zdržujících na českém území, lze typově vymezit jako kulturu chudoby, jejíž příslušníci si uvědomují, že poměřováno převažující hodnotovou orientací, je pro ně dosažení společenského vzestupu nepravděpodobné. Toto vědomí vede k apatii a k životu ze dne na den. V případě ghettoizovaných romských lokalit se navíc jedná o etnicky podloženou kulturu chudoby, byť tato má jistou absorpční kapacitu směrem k příslušníkům většinového etnika (navrátilcům z výkonu trestu, přiřazeným a přivdaným atd.). Kultura chudoby je sebereprodukcující. Děti vyrostlé v jejím prostředí přebírají hodnoty rodičů, nejsou nikým a ničím připraveny samy se zapříčinit o výhodnou změnu podmínek či dlouhodobé plánování vzestupu. Prostorová segregace lokalit výskytu kultury chudoby neumožňuje autonomní vývoj jedinců. Veřejná správa a povinná školní docházka není schopna sociálně intervenčního chování kromě represe. Sociální dávky slouží v tomto případě postupně k financování vznikajících alternativních mocenských struktur (úžerníci, pasáci, vymahači dluhů). Kulturu chudoby přitom nelze odstranit odstraněním chudoby samotné, strategie integrace jejích příslušníků si žádá kvalitativně jiné než dosavadní přístupy.

Faktory podporující migraci

Zvyšující se *push* faktory v domovských lokalitách na Slovensku:

- nárůst počtu romských osad a jejich rozšiřování;
- vysoká porodnost;
- snížení maximální hranice dávek jedné společně posuzované rodině na 10 500 Sk;
- maximalizace lichvářských (úžernických) praktik a jejich tolerování ze strany státní správy;
- nereálná očekávání spojená s blížícím se vstupem do Evropské unie.

Existující *pull* faktory v České republice:

- příbuzenská solidarita;
- zvyšující se počet prostorově segregovaných lokalit s převažujícím romským obyvatelstvem;
- příležitosti v přístupu k výdělečné činnosti, včetně nelegálních praktik;

- zajištění přístřeší a výživy v azylových zařízeních.

Výkyvy mezi uvedenými faktory mohou být způsobeny zvýšením pauperizace Romů v osadách na Slovensku nebo větší informovaností o možnostech zachycení se v sociální síti v České republice nebo v nárůstu možností výdělečné činnosti v České republice.

Faktory brzdící migraci

- snižující se příbuzenská solidarita;
- neuskutečněná liberalizace trhu s byty, která by mohla nabídnou cenově dostupnější bydlení;
- stagnace na trhu práce, zvláště stavebních a výkopových prací
- přetrvávající konkurenční nabídka pracovních sil ze strany cizinců z bývalého SSSR (i přes zavedení vízové povinnosti Ukrajíně);
- přítomnost kulturně-konfliktních cizinců v azylových zařízeních.

Ambivalentní ve vztahu k migraci je v České republice současný trend k prostorové segregaci „nepřízřusobivých neplatičů“, tedy v praxi převážně romského etnika. Zhoršené podmínky bydlení jsou často brzdícím faktorem, avšak jen v případě zvýšeného dohledu samospráv nad komplexy „holobytů“ (tento dohled je však často praktikován na hranicích lidské důstojnosti). V případě lokalit bez takového „dohledu“ se vytváří spíše záchytná síť pro potenciální migranty.

Současná romská migrace ze Slovenska na české území je z větší části uplatněním strategie přežívání. Jedná se o pauperizovanou vrstvu, která však má (na rozdíl od nemigrujících příslušníků shodné, či ještě deprivovanější vrstvy) v České republice příbuzenstvo nebo jí byla zprostředkována informace o možnosti zažádat o udělení azylu a o charakteru pobytu v azylových zařízeních v České republice. Užívání migrace jako strategie sociálního vzestupu je spíše charakteristickou pro bohatší vrstvu Romů ze Slovenska, kteří však pro její uplatnění preferují západní země (v poslední době Belgie a Německo), žádost o udělení azylu nebo jinou formu usazení v České republice volí pouze výjimečně nebo nouzově.

Absorpční kapacita obcí a měst České republiky, respektive romských rodinných společenství v České republice ve vztahu k romské migraci je v oblasti bydlení a na trhu práce saturována. Jakýkoliv pohyb směrem k větší nabídce levnějšího bydlení nebo pracovních příležitostí umožňující dosažitelnost takového bydlení se však nutně stane *pull* faktorem.

Migrační potenciál početné vrstvy obyvatel slovenských romských osad (cca 130 000) bude ještě více posílen frustrací po nenaplnění očekávání spojených se vstupem do Evropské unie v květnu 2004. Byť i nevelká komparativní výhodnost „sociálních dávek“ v České republice, jak ji dokumentuje rozpracovaná studie Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky, může přispět k zvyšování *pull* faktoru, který je však primárně založen na dostupnosti bydlení a přístupnosti výdělečné činnosti. Takováto výdělečná činnost však může nabývat i forem konfliktních se zákonem (např. provozování prostituce, sběr, spíše však krádeže kovových instalací za účelem prodeje atd.), jak dokumentuje terénní šetření zejména v příhraničních oblastech s Německem.

Mezi romskými migranty není ani dnes široce známa možnost nárokovat dávky státní sociální podpory po roce přechodného pobytu v České republice, případné rozšíření takovéto informace povede k posílení *pull* faktoru.

Po vstupu Slovenska do Evropské unie budou mít Romové – občané Slovenské republiky, včetně jejich rodinných příslušníků, stejná práva jako občané Evropské unie, tedy možnost evidence na úřadech práce a následné uplatnění na dávky v nezaměstnanosti (a to i v případě přechodného pobytu). Ve smyslu § 87a cizineckého zákona budou moci občané Slovenské republiky pobývat přechodně na území České republiky rovněž neomezeně dlouhou dobu (občan Evropské unie je oprávněn požádat o povolení k přechodnému pobytu, pokud bude chtít na území České republiky pobývat přechodně po dobu delší než 3 měsíce) – z uvedené díkce zcela jedno-

značně vyplývá skutečnost, že to, zda o vydání takového povolení občan Slovenské republiky požádá, či nikoliv, bude odvislé od jeho vůle. Vydání pobytového dokladu (tj. ve smyslu § 871 cizineckého zákona „Průkazu o povolení k pobytu pro státního příslušníka členského státu Evropských společenství“) nebude podmínkou pobytu občana Slovenské republiky na území České republiky – aniž by byl držitelem uvedeného průkazu, může vykonávat zaměstnání apod. Uvedená úprava plně zohledňuje jedno ze základních práv občanů Evropské unie vyplývajících přímo ze Smlouvy o založení Evropských společenství, tj. právo volného pohybu osob.

Náležitosti pro vydání povolení k přechodnému pobytu jsou vymezeny v § 87a odst.2 a 3 cizineckého zákona. Vedle běžných náležitostí (tj. předložení cestovního dokladu, dokladu potvrzujícího účel pobytu a fotografií) bude vyžadováno např. čestné prohlášení o tom, že po dobu pobytu na území České republiky nebude občan Evropské unie žádat o přiznání dávek sociální péče podle zákona č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, ve znění pozdějších úprav (nebude se vztahovat na případy pobytu za účelem zaměstnání, podnikání či výkonu funkce člena statutárního orgánu právnické osoby).⁴⁷

Vstup a pobyt občanů Slovenské republiky na území České republiky po přijetí obou států do Evropské unie se v zásadě nezmění. Jedinou faktickou změnou je skutečnost, že při hraniční kontrole nebude moci policie od občanů Slovenské republiky vyžadovat všechny náležitosti tak, jak stanoví § 5 a § 6 cizineckého zákona (jedná se např. o doklad o zdravotním pojištění a doklad o zajištění ubytování či prokázání finančních prostředků k pobytu a vycestování). Vedle toho nebude možno na občany Slovenské republiky uplatňovat veškeré důvody pro odepření vstupu na území České republiky, jak stanoví § 9 cizineckého zákona (např. z důvodu, že platnost předloženého cestovního dokladu nesplňuje stanovené kritérium jeho minimální doby platnosti nebo z důvodu úplného zaplnění cestovního dokladu úředními razítky). Kromě toho, bude-li rozhodnuto o odepření vstupu občana Slovenské republiky, bude toto opatření nutno řešit formou správního rozhodnutí (§ 9 odst. 4 cizineckého zákon).

Pokud jde o trvalé pobyty, budou moci občané Slovenské republiky o povolení trvalého pobytu požádat z důvodů uvedených v § 87c zákona č. 326/1999 Sb. (např. bez jakékoliv podmínky předchozího nepřetržitého pobytu na území České republiky v případě, že budou na území podnikat). Dosud jsou občané Slovenské republiky z hlediska možnosti získání trvalého pobytu znevýhodněni, nemohou naplnit podmínku získání trvalého pobytu uvedenou v § 66 a § 67 spočívající v nepřetržitosti pobytu na území na „dlouhodobé vízum“, a to se zřetelem ke stávající-

⁴⁷ Uvedená zásada týkající se dávek sociální péče a konkrétní díkce, která byla zapracována do návrhu tzv. Euronovely cizineckého zákona vypracovaného MV (tj. zákona č. 217/2002 Sb.), byla přijata po meziresortním připomínkovém řízení a konkrétně i po vyjádření MPSV. Se zřetelem k působnosti MPSV v oblasti sociálních dávek se předpokládá, že uvedený resort při transpozici příslušných směrnic ES do vnitrostátního práva zohlední např. i příslušné ustanovení Směrnice o právu pobytu č.90/364/EHS (CELEX 390L0364) a Směrnice o právu pobytu studentů č.93/96/EHS (CELEX 393L0096). V článku 1 obou uvedených směrnic se totiž uvádí, že členské státy přiznají (uznají) právo pobytu státním příslušníkům členského státu, mj. za podmínky, že mají pro sebe i pro své rodinné příslušníky dostatečné finanční prostředky, aby se během svého pobytu nestali „zátěží pro sociální pomoc“ /resp. „zatížením pro systém sociálního zabezpečení“/ hostitelského členského státu. Z uvedeného lze dovodit, že osobám, které spadají do předmětu úpravy pobytu podle těchto směrnic by neměly být sociální dávky poskytovány (v opačném případě by tato zásada byla aplikována pouze na ty občany EU, kteří o vydání pobytového dokladu požádají). Se zřetelem k tomu, že dle zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, náleží uvedené dávky i cizincům po uplynutí 365 dnů ode dne jejich přihlášení k pobytu (dle § 3 uvedeného zákona se takový pobyt pro účely tohoto zákona považuje za pobyt trvalý), není proto zřejmé, zda se uvedenou záležitostí MPSV zabývalo, či nikoliv.

címu znění bezvízové dohody⁴⁸ (dohoda umožňuje bezvízový pobyt neomezeně dlouhou dobu, víza se nevydávají). To neplatí pro možnost získání povolení trvalého pobytu z důvodů uvedených v § 65 zákona č. 326/1999 Sb., tj. např. z důvodu společného soužití s manželem – občanem České republiky, z důvodů humanitárních nebo jiných důvodů hodných zřetele.

Kvalifikovaný odhad současné početnosti romské migrace ze Slovenska na 10 až 14 tisíc přítomných osob, jak je prezentován dotazníkovým šetřením Socioklubu, nebylo možné terénním šetřením potvrdit. Reálnější se z pohledu účastníků terénních šetření jeví spodní hranice odhadu. Je nutno zdůraznit, že se jedná o víceletou přítomnost a odhadnuté množství zůstává v období výzkumu na přibližně stejné hranici, neboť je snižováno odchody na Slovensko a zvyšováno příchody do azylové procedury, za prací a na „dlouhodobé dočasné návštěvy“.

Přítomnost romských migrantů ze Slovenska není podle dosavadních šetření pocíťována na komunální úrovni jako závažný problém. Je však patrné, že samosprávy nedisponují dostatečnými informacemi o situaci v prostorově segregovaných lokalitách obydlených Romy a o importu negativních jevů způsobených migrací, zvláště pak lichvy (úžery) a prostituce. V případě vyššího počtu romských migrantů způsobených rostoucí pauperizací v domovských lokalitách na Slovensku lze předpokládat, že dojde k intenzivnějšímu „přerozdělování“ dostupných finančních zdrojů v prospěch „alternativních“ kriminogenních mocenských struktur a k dalšímu vytváření enkláv „kultury chudoby“. Potenciální rozšíření informace o možném čerpání dávek státní sociální podpory po jednom roce přechodného pobytu a podpory v nezaměstnanosti po vstupu do Evropské unie však může dosavadní situaci změnit. V ČR přitom neexistuje mechanismus, který by byl sto vůbec zaznamenat narůstající počet příchozích romských migrantů, jejichž hromadnější příchod může být kromě změn na trhu práce a bydlení vyvolán neodhadnutelným množstvím faktorů (tzv. efekt mávnutí motýlího křídla,⁴⁹ kdy kmit křídel motýla v Karibiku může vyvolat vichřici ve střední Evropě). Desperátní podmínky života sto čtyřiceti tisíců Romů z osad a kolonií na Slovensku nutkají právě v posledních týdnech nejzoufalejší z nich k několikadenním demonstracím vsedě před prezidentským palácem v Bratislavě.⁵⁰ Poradní orgány vlády (Rada vlády pro záležitosti romské komunity, Rada vlády pro národnosti, zmocněnec vlády pro lidská práva), ani výbory a komise ústředních orgánů státní správy (Komise ministra práce a sociálních věcí pro občany obtížně umístitelné na trhu práce se zřetelem na romskou komunitu, Výbor prevence kriminality Ministerstva vnitra) nedisponují sítí pracovníků, jež by dokázala vyhodnotit situaci v prostorově segregovaných a sociálně vyloučených romských komunitách, které jsou záchytnými lokalitami romských migrantů. Síť romských poradců okresních úřadů nebyla efektivně převedena na obce s rozšířenou působností. Trendem v české společnosti je spíše podpora a důraz na etnoemancipační proces Romů (tzv. politika identity), vedoucí spíše k etnobusinessu nežli k vytvoření podmínek pro sociální začlenění pauperizovaných Romů. „V jedné zemi může vedle sebe koexistovat a zpravidla koexistuje více kultur. Nejen různá etnika, ale i různé vrstvy obyvatelstva mají různé kultury. V jedné zemi však nemohou koexistovat dvě civilizace, tedy dva občanské systémy. Stát potřebuje jednu správu, jednu jurisdikci, jedny zákony platné pro všechny. Civilizace musí zajišťovat všechny kultury v zemi, kultury nemusí být v naprostém souladu s civilizací, ale kultura, která není v tomto souladu, své nositele znevýhodňuje. Romská kultura, romství, ztěžuje svým nositelům cestu k osobnímu úspěchu v české společnosti. Pokud by Romové rezignovali na úspěch v české společnosti, nebyl by žádný důvod k zamyšlení nad

⁴⁸ Dohoda mezi vládou ČR a vládou SR o zrušení vízové povinnosti ze dne 29.10. 1992 (viz sdělení MZV č. 149/1993 Sb. a následné změny – sdělení MZV č.210/1996 Sb. A č.55/1997 Sb.)

⁴⁹ In „Chaos and Nonlinear Dynamics“, R.C. Hilborn (Oxford University Press, 1994), http://www.cmp.caltech.edu/~mcc/chaos_new/Lorenz.html

⁵⁰ Viz deník Právo, 3.9.2003, „Asi třicet Romů z obce Lubica u Kežmaroku táboří od neděle přímo před sídlem slovenského prezidenta Rudolfa Schustera v Bratislavě. Tvrdí, že je z obce vyhnali lichváři, a žádají od hlavy státu ubytování a jídlo...zkoušeli jsme štěstí také v České republice, ale teď čekáme pomoc od našeho prezidenta, prohlásil mladý Rom.

romstvím. Vzhledem k tomu, že Romové touží po úspěchu v české společnosti neméně než většina Čechů, je třeba se nad romstvím zamýšlet.⁵¹

Většina romských žadatelů o udělení azylu ze Slovenské republiky se podle údajů Správy uprchlických zařízení nehlásí k romské národnosti. Převažuje přihlášení k národnosti slovenské, maďarské a dokonce i české. Terénní šetření prokazuje irelevantnost kategorie národnost pro většinu respondentů. V praktické rovině je pro romské migranty důležitá příslušnost k *fajtě*, tj. rodu a sounáležitost širší rodiny. Mezi mnohými *fajtami* existují silně negativní vztahy nedůvěry. Stěží se tudíž dá užívat v českém prostředí zaběhlý termín komunita, protože v prostorově segregovaných lokalitách, kde romští migranti nalézají útočiště, se se sebereflexí komunity ve výsledcích šetření nesetkáváme. K prostorové segregaci v České republice došlo z valné části cílenou politikou samospráv a nikoliv spontánní akumulací. To platí zvláště o tzv. „holobytech“, kde je solidarita zužována na nukleární rodinu.

Novela zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin, uvádí v §6 odst. 8): *Obecní úřad obce s rozšířenou působností ve svém správním obvodu plní úkoly napomáhající výkonu práv příslušníků romské komunity a integraci příslušníků romské komunity.* Toto vágní ustanovení nedává obcím nástroj k odstraňování *kultury chudoby* vzniklé v prostorově segregovaných romských lokalitách, stanovuje pouze blíže neurčená práva příslušníků romských komunit a plnění úkolů, které se omezují na vytváření pracovních míst terénních sociálních pracovníků na základě dotace z programu administrovaného kanceláří Rady vlády pro záležitosti romské komunity nebo uchování funkce romského poradce či asistenta v rámci odborů sociální a zdravotní péče. Funkce těchto pracovníků, včetně zaměstnanců romských či pro-romských nevládních organizací se většinou omezuje na monitoring postupného sociálního propadu příslušníků „romských komunit“, na pomoc při komunikaci s úřady, v dohledu na školní docházku dětí a na organizování volnočasových aktivit. Usneseními vlády každoročně schvalovaná a aktualizovaná Koncepce romské integrace neřeší prostorovou segregaci, která je příčinou udržování a posilování *kultury chudoby* velké části příslušníků romských komunit. Analýza možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury byla toliko vzata usnesením vlády ze dne 13. listopadu 2002 č. 1 113 na vědomí a vytvoření tělesa, které by dokázalo nabídnout samosprávám know-how a lidské zdroje k integraci v pastí *kultury chudoby* živořících Romů, není nadále prosazováno. Sociální inkluze lokalit, kde je chudoba etnicky podložena, by měla být jedním z prvořadých úkolů.

Přístup k sociální inkluzi je v případě romské „*kultury chudoby*“ prostorově segregovaných lokalit záležitostí citlivou a vyžadující vysoce odbornou erudici. Nebezpečí vytváření alternativních zdrojů moci vůči veřejné správě, jak ji umožňuje bujení lichvářských praktik a obecně kriminogenní prostředí ghatt, známé spíše ze zemí třetího světa, ale v etnické dimenzi taktéž v zemích západní Evropy a USA, se stává realitou i v České republice. Již dnes existují lokality, kde se veřejná moc demonstruje pouze v represivní podobě nebo v rozdělování sociálních dávek stále méně známé klientele. Ústavní péče každoročně vysílá do těchto lokalit další stovky citově a společensky deprivovaných mladistvých, kteří mají minimální šanci ze začarovaného kruhu *kultury chudoby* vystoupit. Netřeba zdůrazňovat, že tito mladiství jsou etničtí Romové, ať již nositelé slovenského nebo českého občanství. Rovněž značný migrační potenciál pauperizovaných Romů na Slovensku, v současnosti se realizující v útlumovém množství, ale jehož prognóza do budoucna je ve vztahu k českému území do velké míry neznámá, přispívá k fixaci těchto zón sociálního vyloučení a deprivace. Lze jen stěží předpokládat, že blízký vstup do Evropské unie tento potenciál omezí. Opak se jeví pravděpodobnějším. Integrace pauperizované vrstvy etnické skupiny slovenských Romů, ať již v České republice nebo na Slovensku, se v daných reáliích jeví jako úkol vyžadující spolupráci obou republik.

⁵¹ In: Romství jako znevýhodňující faktor, Viktor Sekyt, str.18, dosud nepublikováno (pro připravovaný sborník Socioklubu), citováno se svolením autora a vydavatele.

Návrh řešení problémů, které s sebou romská migrace ze Slovenska přináší

Monitorovat v České republice situaci v romských lokalitách ohrožených sociálním vyloučením, které mají podle zjištěných závěrů největší absorpční schopnost směrem k romským migrantům, a zároveň dlouhodobý pobyt občanů Slovenské republiky v tomto prostředí snižuje významně ekonomickou rovnováhu v hostitelských rodinách.

Monitorovat situaci ve Slovenské republice, zejména v oblastech s vysokým migračním potenciálem, případně vytvořit preventivní nástroje jednak k přímé pomoci v nejrizikovějších oblastech, jednak nástroje informačního charakteru. Poskytnout podporu Vládě Slovenské republiky při realizaci opatření směřujících k řešení problémů spojených s extrémním sociálním vyloučením a chudobou zejména na východním Slovensku. Zpracovat studii míry integrace/segregace a vlivu těchto faktorů na migraci.

Zpracovat prognózu vývoje migrace ze Slovenské republiky do České republiky po vstupu České republiky a Slovenské republiky do Evropské unie, vlivu této potenciální migrace na sociální systém v České republice a případně navrhnout a přijmout opatření omezující destabilizaci sociální sítě v exponovaných regionech České republiky i vzhledem k možnému zhoršení vztahů k Romům ze strany veřejnosti obecně.

Vytvořit podmínky pro částečnou absorpci (A) a částečnou repatriaci (B) přítomných romských migrantů ze Slovenska.

A. Absorpce

Úspěšné absorpce části přítomných romských migrantů ze Slovenska lze docílit zintenzivněním terénní sociální práce (a poradenství) v romských lokalitách v České republice a jejím systémovým zařazením do tvořícího se konceptu omezování sociálního vyloučení. Nabízí se možnost využití existujících struktur a zajištění kontinuální podpory a financování:

1. programu terénní sociální práce o.p.s. Člověk v tísni
2. programu terénní sociální práce administrovaného kanceláří Rady vlády pro záležitosti romské komunity
3. školícího programu pro terénní pracovníky o.p.s. Drom

Lze předpokládat, že značná část přítomných romských migrantů je odhodlána pobývat na území České republiky. Je společenskou nutností zabránit kriminalizaci této skupiny a v neposlední řadě taktéž jejich hostitelských domácností a celých lokalit. Asistencí a motivováním samospráv lze docílit za existujících právních podmínek jejich integrace. Je třeba zabezpečit metodické vedení programu stabilizace ghettoizovaných romských lokalit, které by realizovala pověřená nevládní organizace.

B. Repatriace

Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) zajistí repatriaci a návrh návratového programu neabsorbovatelných romských migrantů a následný monitoring situace v romských osadách na Slovensku.